

Orosháza, a Táncsics Mihály utca a Bíróság épületéből a Könd utca felé nézve. A felvétel Jancsó Miklós *Arat az orosházi Dózsa* című propaganda-rövidfilmjének forgatásán készült, 1953.

Fortepan 265649 /
Horváth József

===== Papp István =====

/// Két világ találkozása

Budapestről kitelepítettek Csorváson (II. rész¹)

== A kitelepítés első hetei

A fennmaradt források tanúsága szerint legalább egy héttel korábban kezdődött el a kitelepítésre való felkészülés helyben, mint ahogyan a vonatok megálltak a csorvási állomás előtt. Valószínűleg tévedésből került Soós Géza iratanyagába egy olyan dokumentum, amelynek címzettje nem ő volt, hanem leendő házigazdája. Ebből kiderül, hogy a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága (vb) 1951. június 8-i dátummal, Szabó János elnökhelyettes aláírásával állította ki azt a véghatározatot, amelyben a Csorvás, Tanya 360. címen lakó Szemenyei Bélával közölték, hogy házában egy szobát ürítsen ki és adja át (al)bérliként Soós Géza és Horváth Ilona számára.² A szövegben a döntés jogi alapjaként a 6000/1948. számú kormányrendeletet jelölték meg. Az eljárás a jog önkényes értelmezésének tekinthető, hiszen az eredeti jogszabály „lakásügy ideiglenes rendezése tárgyában született”, és az „indokolt lakásszükséglet” biztosítását tűzték ki céljaként. Erendően a második világháborút követően a hajléktalanok lakáshoz juttatása, a közhivatalok, pártok, tömegszervezetek és szakszervezetek elhelyezése volt a rendeletalkotó szándéka, és erre hivatkozva korlátozta az állam a magántulajdont.³ Ez esetben tökéletesen kifordították a jogszabályt, hiszen a kitelepített személyeknek volt lakása, az állam éppen ettől fosztotta meg őket, s az így teremtett helyzetet kívánták kezelni egy teljesen más célra született jogszabály kifejezetten büntető jellegű alkalmazásával. Ha tovább vinnénk az eltorzított logikát, akkor elvileg még bérleti díjat is kérhettek volna a kitelepítésre ítéltektől, de ilyesmiről sem a visszaemlékezések, sem a kitelepítési iratanyagokban

¹ == A tanulmány első részét lásd: *Betekintő*, 2026. 1. sz. 21–39.

² == ÁBTL 2.5.6. 04970/1951. 318/1951. sz. véghatározat, 1951. június 8. Három másik iratanyagban szintén fennmaradt a házigazdának, Gulyás Józsefnek, illetve ifj. Németh Pálnak címzett betelepítési véghatározat. Az utóbbi gazda két ilyen dokumentumot is kapott. Uo. 04968/1951.; 04956/1951.; 04999/1951.

³ == Keller, 2016: 107–108.

fennmaradt kérvények nem tudósítanak. Alighanem sokkal jobban egymásra voltak utalva az érkezők és a befogadók, hogysem ilyesmi bárkinek is eszébe juthatott volna.

Nem tudni, hogy a befogadóknak szóló véghatározatokat mikor kézbesítették, volt-e időbeli eltérés a kiállítás napja és a dokumentumok kézhezvétele között. Mivel a folyamatot minden jel szerint sok-sok kapkodás, rögtönzés, sietség jellemezte, akár egy-egy nap haladéknak is lehetett jelentősége. A Csorvásra kényszerített emberek kitelepítési véghatározatain az 1951. június 11-i dátum szerepel, de a határozatot valószínűleg csak két nap múlva vitték ki a hajnalban becsöngető rendőrök az érintettek számára. Ember László a Belügyminisztériumnak címzett levelében így fogalmazott: „A 05064 számú Belügyminiszteri határozatban amely Ember László és felesége szül. Olajos Ilona volt budapesti /XII Dániel u. 38/ lakosok kezéhez 1951 június 13-án kézbesített és mely az ő kiutasításukat és Csorvás községbe (/Békés m/ való kitelepítésüket rendelte el.”⁴ Az általam átnézett kitelepítési iratanyagokban szereplő mentesítési kérelmek, igazolások elsöprő többsége 1951. június 13-i dátummal született, s ez is arról tanúskodik, hogy nem többnapos haladékról, hanem későbbi kézbesítésről volt szó. A Csorvásra induló első szerelvény 1951. június 14-én hagyta el a magdolnavárosi pályaudvart.⁵ Arról, hogy mennyiben voltak tisztában az útrakelték, hogy hová is tartanak, erősen szórnak a visszaemlékezések: volt, akinek úgy rémlett, hogy teljes bizonytalanságban hagyták, ezért is kapott lábra a rémhír, hogy Szibériába viszik őket, mások emlékeztek egy címre, de ezt nem hitték el, végül akadtak olyanok is, akik azt állították, hogy teljes tudatossággal készültek életük új helyszínére.⁶ Azt, hogy hányan szálltak le Csorváson a Budapestről érkező vonatkocsikból, nem tudjuk biztosan. Míg az 1959-es, a tanulmány első részében már említett operatív jellemzésben 118 fő szerepel, addig egy feltehetően az 1960-as években készült állambiztonsági munkát segítő háttéranyag 91 családot és 192 személyt említ.⁷ Az ÁBTL kutatócsoportja által készített összesítő táblázatban pedig 87 család és 196 fő található.⁸ Róluk annyit érdemes még elmondanunk, hogy a közel 200 ember öt városrészből érkezett: Budáról az I., a II. és a XII., míg Pestről a VII. és a VIII. kerületből.⁹ Mint ahogy már jeleztem, nem az ő korábbi sorsukkal és élettörténetükkel kívánok foglalkozni, ezért nem tárgyalom a különféle mentesítési kérelmeket. Elsősorban az a falu érdekel, ahol ezek az emberek két évet töltöttek, s ez idő alatt sokféle, változatos kapcsolatot alakítottak ki.

4 = = ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n.

5 = = Dessewffy–Szántó, 1989: 104.

6 = = Ha külön nem hivatkozom egy-egy visszaemlékezésre, akkor az alábbi három kötetre támaszkodom: Dessewffy–Szántó, 1989; Hantó, 2010; Széchenyi, 2015.

7 = = ÁBTL 4.1. A-291. 32–35, 47–54.

8 = = ÁBTL Kutatócsoport – Kitelepítési lista.

9 = = Hantó, 2010. CD-ROM melléklet.

Annyit bizonyosan elmondhatunk, hogy a különböző források tanúsága szerint legfeljebb egy bő hét telt el a befogadásra kijelölt házak kiválasztása és az új lakók beköltözése között, tehát rendkívül gyorsan zajlott le több száz ember alapvető életviszonyainak felforgatása. A nagyobb megrázkódtatás természetesen a kitelepítetteket érte, de azok a családok is merőben új viszonyokkal szembesültek, akiknek házaiba, tanyáiba hirtelen teljesen ismeretlen embereket költöztettek be. S ezen túl valamilyen módon mindenkit érintett Csorváson a kitelepítettek megjelenése, hiszen a templomokban, a boltokban, az orvosnál, a tanácsházánál, a piacon, a nyilvánosság különböző terein szép számmal láthattak új arcokat. A beilleszkedés és a befogadás sohasem könnyű folyamat, különösen nem ilyen extrém körülmények közepette. Ez az alaphelyzet, amelyből érdemes kiindulnunk, ha a csorvási időszakot meg kívánjuk érteni.

Arról, hogy a megérkezés és az élet új tereinek elfoglalása, a kijelölt szobákba való beköltözés napjai hogyan zajlottak Csorváson, a visszaemlékezésekből alkuhatunk hozzávetőleges képet. Egyetlen, de nagyon erős közös motívum rajzolódik ki: a vasútállomásról a falu belterületétől távol eső nagyobb tanyákba vitték az embereket, gyakran három-négy családot is ugyanarra a helyre, s így előfordult, hogy az istállóban vagy a tornácon ülve töltötték az első éjszakát. Az ijedtség, a zsúfoltság, az ismeretlen világgal való szembesülés volt a kitelepítettek első benyomása, s alighanem a házigazdáké is.¹⁰ Később ez a helyzet változott, s amint majd látni fogjuk, egyre többen költöztek át a tanyákról a falu központjában lévő házakba. Mindehhez annyit fűzhetünk hozzá, hogy szinte minden viszonylagos, mivel a megérkezés kapcsán az akkor 14 esztendőes Festetics Antal később így nyilatkozott: „*Amikor kiléptünk a vagonból, örömmel láttuk, hogy magyar földön vagyunk. Ennyi erővel Szibériába is vihettek volna.*”¹¹

Az első hetekben, hónapokban még közeli volt a budapesti otthon emléke, ekkor még hittek a visszatérés, esetleg a kedvezőbb helyre való áttelepülés lehetőségében. Ameddig nem szokták meg az újonnan érkezett embereket, nem tisztázódtak az együttélés szabályai, módozatai, nem nyerték el végleges helyüket a betelepített családok, a konfliktusok tűntek meghatározóknak. Ennek alighanem az volt a legfőbb oka, hogy a kitelepítettek többsége nem tudott belenyugodni a helyzetbe, nem akarta elfogadni, hogy bizonytalan ideig, akár hosszú éveken át is, egy számára tökéletesen idegen, ismeretlen, riasztó környezetben kell élnie. Ha végigböngésszük a megmaradt iratanyagokat, majdnem mindegyik gyűjtőben találunk a különböző hatóságoknak címzett mentesítési kérelmeket. Ezek első része még Budapesten íródott, majd egyre csökkenő számban Csorváson. Ezeket a kérelmeket

¹⁰ = = P. Szabó Ernő: Téglavetés. Hager Ritta a „klerikális reakciók” dobozáról, a Szent István-kárpitról és a fordított látsóról. *Magyar Nemzet*, 2013. október 19. 34.; Nádor, 1995; Boros Károly; Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

¹¹ = = Ötvös Zoltán: Természetesen jampec. *Népszabadság*, 2014. január 10. 17.

végző soron a Belügyminisztérium kitelepítési csoportjának vezetője, Cziráki Ferenc rendőr százados bírálta el. A kezdeti időszakban külön dossziét nyitottak ezeknek: Cziráki 1951. június 20-a és július 13-a között 27 esetben hozott nemleges döntést. Az egyes kérelmeket név, cím és a beadás dátuma szerint sorolta fel a Békés Megyei Tanács Végrehajtó Bizottsága elnökének küldött levelében.¹² Feltehetően később is folyamatosan tájékoztatták a megyei szerveket, néhány konkrét ügyben látunk is erre példákat.

Összességében annyit mondhatunk, hogy 1951 nyara-ősze, illetve 1953 tavasza volt a mentesítési kérelmek születésének két csúcspontja. Ennek magyarázata viszonylag egyszerű: a frissen érkezettek még bíztak abban, hogy valamilyen módon (hivatalos igazolások, baráti kapcsolatok, egészségügyi állapotuk, áttelepülési szándékukat segítő befogadó nyilatkozatok révén) elkerülhetnek Csorvásról, ha nem is vissza Budapestre, de egykori otthonukhoz lényegesen közelebb, vagy pedig valamilyen rokon, jó ismerős vidéki házába nyernek bebocsáttatást. Az idő múlásával, az 1951–52-es telet követően a távozás reménye egyre inkább szertefoszlott. 1953 tavaszán viszont – még a Nagy Imre-kormány megalakulása előtt, de Sztálin halálát követően – újból esély mutatkozott, s már a kitelepítés hivatalos megszüntetése előtt megindult a mozgolódás a hazatérés vagy legalábbis a hajdani otthonhoz való közelebb kerülés megszervezésére. A memoárirodalom szerint a két időpont közötti bő másfél esztendő tűnt a legnehezebbnek, hiszen a kitelepítettek és a befogadók számára úgy tűnhetett, hogy állandósulhat az 1951 nyarán kezdődött kényszerű együttélés.

Más nézőpontból viszont éppen az állapot tartósságára való berendezkedés segítette elő, hogy többféle *modus vivendi* alakuljon ki ebben a sajátos helyzetben. A helyi tanács sem tehetett úgy, mintha nem változott volna meg jelentékeny mértékben Csorvás élete a kitelepítettek megérkezését követően. Bár az előkészítő folyamat már elindult, a befogadóknak szóló véghatározatokat már kézbesítették, az 1951. június 11-én tartott vb-ülésen minderről egy szó sem esett. Egy héttel később az utolsónaként felszólaló Kruzsicz János elnökhelyettes viszont már szóba hozta a problémát. Először a Csorvás és Nagyszénás közötti munkaverseny kérdését taglalta, mondván, a két település közös versenybizottságot hozott létre, hogy egymást ösztönözzék a mezőgazdasági termények beadására. Felszólalása végén, minden előzmény nélkül a következő bejelentést tette: „*A Járási Tanács VB-től kapott utasítás alapján foglalkozott a Budapestről kitelepítettek ügyével és megállapította, hogy nevezett ügyeinek intézésére naponta a délelőtti órákban 8 és 9 óra között tart hivatalos órát.*”¹³

Arról, hogy milyen ügyeket intézhettek a tanácsházán, a kutatás jelenlegi fázisában viszonylag kevés konkrétummal rendelkezem. Egyrészt különböző igazolásokat adtak ki, illetve hitelesítették a kérelmezők részére kiállított, másoktól szár-

12 = = ÁBTL 2.5.6. II. sorozat 1. t. 183032/1951. Cziráki Ferenc átirata, 1951. július 24.

13 = = MNL BéML XXII. 712. b. 28/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtóbizottságának üléséről, 1951. június 18.

mazó dokumentumokat. Így történt ez Ember László műszaki fordító esetében is, aki 1951 őszén terjedelmes, több melléklettel ellátott levélben kérte a Belügyminisztériumtól, hogy szívbjára való tekintettel elhagyhassa a falut. Csatolt többek között egy munkáltatói igazolást, amelyen kézzel írva az alábbiak szerepeltek: *„Igazolom, hogy a fenti másolat a nálam bemutatott eredetivel mindenben megegyezik. Csorvás, 1951. szeptember 10.”* Rajta egy *„közigazgatási előadó”* olvashatatlan aláírása és a falu végrehajtó bizottságának pecsétje. Néhány héttel később már írógéppel készített igazolást állítottak ki a következő szöveggel: *„Hogy a fentiek az előttem eredetiben bemutatott okirattal mindenben szó szerint megegyezik [sic!], a tanács nevében hivatalosan bizonyítom. Csorvás, 1951. október 4. Morottyi János közigazgatási előadó.”*¹⁴ Ezek alapján külön tisztviselő foglalkozott hivatalos órában a kitelepítettek ügyeivel, ennyit bizonyosan állíthatunk. Ez másutt is előfordulhatott, mivel nem egy esetben csatolták a mentesítési kérelmekhez a reménybeli fogadó települések tanácsa által adott befogadó nyilatkozatot. Személyes ismeretség révén nem tűnt lehetetlen vállalkozásnak az alsóbb szintű közigazgatási szervek, sőt egy-két esetben még pártalapszervezetek kitelepítettek érdekében történő megmozdulása sem. Ám a hitelesítéseken túl fajsúlyosabb kérdésnek tűnik, hogy ki és milyen szinten döntött a falun belül történő átköltözésekről. Erről még ejtek szót a településen belüli mozgások vizsgálatakor, de már most megelőlegezhetek annyit, hogy feltehetően a helyi hatalmi szervek járhattak el ebben az ügyben, amelynek révén sokat lehetett javítani a kitelepítettek és a befogadók életkörülményein is.

A tanácsi iratanyagot tanulmányozva szembetűnő a különbség a vb-ülések és a tanácsülések dokumentumai között. Az afféle kis kormányként működő végrehajtó bizottság összejövetelei rövidebbek, összefogottabbak, szakszerűbbek voltak, természetesen nem egy jól működő, professzionális polgári közigazgatáshoz, hanem a sok esetben a nyers indulatok terepének tűnő tanácsülésekhez képest. Ezen nem egy esetben elég markánsan fogalmazódtak meg a kitelepítettekkel kapcsolatos negatív érzelmek. Elsőként a július 9-i ülésen vetette fel Mátó János tanács-tag, hogy *„a községbe telepített B.pestieknek ne adjon ki a jegyfők zsírellátatlansági igazolást, mert elsősorban a szűk keretből a helyi szerződéses munkásokat kell ellátni, ami amúgyis csak részben van biztosítva”*. Erre válaszul Maczák András tanácselnök azt javasolta, hogy a heti piacon csak 10 óra után vásárolhassanak élelmiszert a *„Bpestről idetelepítettek”*, s ennek révén javulhat a dolgozók vásárlási lehetősége a szabadpiacon. Az eset értelmezéséhez több dolgot is érdemes hozzáfűznünk. A tanácsülés jegyzőkönyvéből kiderül, hogy Mátó János a helyi földműves-szövetkezeti boltot vezette, így áruhiány esetén elsősorban őt hibáztatták a csorvásiak. A faluban a kitelepítés révén érkezettek élelmezése súlyosbította az ellátási nehézségeket, s fel sem merült, hogy a hivatalos, állami csatornákon keresztül javítsanak a helyzeten, a tanácselnök számára is a szabadpiac kínálta az egyetlen megoldást.

14 = = ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n. (4 db melléklettel).

Magyarán, az egyéni gazdálkodók által árult hús-, tej- és gabonatermékek révén lehetett csak az ellátást biztosítani, s ezért a szűkös erőforrásért kerültek szembe a helyiek és a Budapestről, azaz idegenből érkezettek. Ugyanezen az ülésen Varga György tanácsstag úgy vélekedett, hogy *„a cséplésnél ügyelni kell az ellenségre, mely a községben megszaporodott”*. Ez a célzás elég egyértelműen a kitelepített emberekre vonatkozott.¹⁵

Az egy hónap múlva tartott tanácsülésen még hangsúlyosabban fogalmazódott meg a csorvásiak és a kitelepítettek közötti, minden jel szerint az élelmiszerellátás körül jelentkező konfliktus. A tanácsstagok felszólalásában a helyiek érdekeit, ellátását veszélyeztető csoportként jelentek meg a Budapestről érkezettek, akik ellen adminisztratív szabályokkal kell eljárni. Varjú József javasolta, hogy zárják ki őket a *„földművesszövetkezeti italboltból”*, mivel azoknak a *„dolgozóknak, akik későn, illetve korán járnak munkahelyükre ital azért nem jut, mert elisszák előlük.”* Sebestyén József általában is korlátozta volna a kitelepítettek élelmiszerhez való jutását: csak akkor kaphatnának bármit, ha a helyiek igényeit már kielégítették. Mátó János boltvezető a piacok ellenőrzésére vonatkozó döntés betartását követelte. Ezek után nem meglepő, hogy a tanácsülés végén hozott határozat igen fenyegető hangnemet öltött: *„Utasítja a tanácsülés a végrehajtó bizottságot, hogy a piacokat fokozottabban ellenőrizze és a budapesti kitelepítettek korlátozására vonatkozó határozatának minden tekintetben szerezzen érvényt.”*¹⁶

A szabadpiac nem csupán a kitelepítettek kapcsán, hanem általában az állam és polgárai közötti viszonyban is kritikus elemnek számított. Hiszen az itt értékesített termékek és az értük kapott pénz nem állt a központi ellenőrzés alatt, kisiklott a hatalom fennhatósága alól, így nem csupán ellátási és pénzügyi szempontból, hanem a direkt ellenőrzés tekintetében is kulcsfontosságúnak tűnt. A kitelepítetteket sújtó időkorlát hamarosan értelmét, de nem érvényét veszítette, mivel az örökös lemaradásban lévő beszolgáltatási kvóták tűntek a helyi vezetés számára igazán fenyegető kihívásnak. Éppen ezért újra és újra megpróbáltak valamit tenni, ugyanakkor tisztában voltak azzal, hogy ha nem akarják veszélyeztetni a helyben élők, így közvetve a kitelepítettek ellátását is, engedniük kell. Ezt a kettősséget remekül tükrözte a vb 1951. augusztus végén hozott, inkább a jegyzőkönyvnek szóló, mintsem a helyzetet orvosló határozata: *„Ismételten utasítja a végrehajtó-bizottság a begyűjtési csoportot, hogy a piacokat minden esetben ellenőrizze és azokat, akik tej, tojás, baromfi beadási kötelezettségüknek nem tettek volna eleget a szabad piaci áru-*

15 = MNL BéML XXIII. 712. a. 10/1951. Jegyzőkönyv Csorvás Község Tanácsának üléséről, 1951. július 9.

16 = MNL BéML XXIII. 712. a. 11/1951. Jegyzőkönyv Csorvás Község Tanácsának üléséről, 1951. augusztus 5.

*lástól tiltsa el mind addig, amíg nem teljesítették a szóban forgó beadási kötelezettségüket. De nagy körültekintéssel járjanak el ezen a téren, hogy a Párt és Kormányzatunk irányvonalát meg ne sértse.”*¹⁷

A Budapestről érkezettekkel szembeni ellenséges hangulat és a korlátozó intézkedések több visszaemlékezésben is felbukkannak. Az egyik legértékesebb forrás Déry József ügyvéd, jogtanácsos 1951. július 12-én kelt, barátjához, Szabó Lőrinc költőhöz írt levele, amely nagyszerűen érzékeltette az első hetek komor és nyomasztó légkörét: „Nagyon kellemetlen az, hogy a hatóságok mint bélpoklosokat, mint valami szörnyű bűnök elkövetőit kezelnek bennünket, úgy annyira, hogy a lakosság előtt állítólag kihirdették, hogy a pestiekkal lehetőleg ne érintkezzenek. A piacon nekünk csak de. 10 h után szabad vásárolnunk, viszont az élelmiszereket árusító parasztok a jelenlegi nagy dologidőben ebben az időben a piacot már rég maguk mögött hagyják.”¹⁸ Az időkorlát megválasztása nagyon is átgondoltnak tűnik, hiszen úgy jelölte ki bűnbakként a kitelepített embereket, hogy húsba vágóan megnehezítette az élelmiszerhez való hozzájutásukat. A szűkös források elérésének korlátozásával valóban a helyieket juttatta előnyhöz, igaz, az eladók viszont lehetséges vevőktől estek el. Ez az intézkedés tehát többszörösen is egymás ellen hangolta a helyben élők különböző csoportjait. A korlátozó rendelkezések más visszaemlékezésekben is megjelennek. Háger Ritta szerint „a hatóságok tiltották a helybelieket a pestiektől, azt terjesztették róluk, hogy »vérbajosok«. Az első időben volt eset arra, hogy a falusi gyerekek kővel dobálták meg a munkába igyekvő kitelepítetteket.”¹⁹ A betegséget hordozó városiak képe ősi félelmekre épített, ahogyan mélyen élő idegenkedésre világítanak rá az egykori kitelepített, Pintér Tamás mondatai is: „Először nem is járhattunk iskolába, ami már magában nagyon jó volt – ugyanis ki voltunk tiltva az iskolából. Megjegyzem, a felnőttek viszont a kocsmából voltak kitiltva. A falu egyik központi intézménye volt »a kocma«. Oda ki volt írva, hogy kutyanak és pestieknek bejönni tilos. Nem mintha bárkinek is lett volna kedve, sőt pénze bemenni.”²⁰ Ismét bejáratott metaforával van dolgunk, hiszen a közösség egyik legfontosabb teréből való kizárás magából a közösségből való kizárással azonosítható, ezt tükrözi a megvetést kifejező „kutya” szó szerepeltetése, illetve a „pestiek” meghatározás, amely helyett az 1940-es elején nem egy esetben

17 == MNL BéML XXII. 712. b. 55/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtóbizottságának üléséről, 1951. augusztus 27.

18 == Idézi Cserényi-Zsitnyányi, 2018. 323. Déry és Szabó kapcsolatáról lásd Blasszauer, 2006.

19 == Háger, 2015: 429.

20 == Boros Károly: Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

még a „zsidók” kifejezést használták, átvéve a diszkriminatív antiszemita jogszabályok nyelvezetét.²¹

Még egy kisebb, viszonylag jól megragadható konfliktusról van tudomásunk, amelyről a már korábban is harcosan felszólaló tanácstag, Varjú József beszélt az 1952. január 6-án tartott tanácsülésen. Érdeemesnek tartom a szöveget szó szerint idézni, mivel egy olyan személyre hívja fel a figyelmet, aki pozíciójánál fogva kulcsszerepet játszhatott a kitelepítettek életének jobbításában: „Sérelmezi, hogy a községi orvosnál a budapestiek a váró előtt a sorrendet meg sem várják, hanem egyenesen bemennek az orvoshoz s ott a maguk dolgait félóra hosszáig is intézik, ugyanakkor a dolgozók nem győznek rájuk várakozni. Kéri a tanácsot, hogy vizsgálja ki az ügyet s hívja fel a községi orvost arra, hogy a budapesti kitelepítettekkel is tartassa be a sorrendet. Az elnök megválaszolva a kérdést megígérte, hogy ezt az állapotot azonnal fel fogják számolni.”²²

Nem tudni, hogy Maczák András tanácselnök felelősségre vonta-e a falu körzeti orvosát, a későbbiekben sem a vb-, sem pedig a tanácsülések anyagában nem került elő a kérdés. Az eddig feltárt forrásokban négy alkalommal bukkant fel dr. Foltényi Sándor neve. 1951. szeptember 9-én Ember László mentesítési kérelméhez állított ki igazolást, melyben páciense súlyos szívbajáról és ebből adódóan testi munkára való alkalmatlanságáról írt.²³ Három nappal később tanúsította, hogy id. Guttenberger Antal agyvérzés miatt bal oldalára lebénult, beszédzavarban szenved, így teljesen munkaképtelen, és ápolásra szorul. Ezt az igazolást a beteg feleségének kérésére állította ki, hogy így segítse elő az egyik tanyáról Balatonlellére való áthelyezésüket.²⁴ Szeptember 27-én papírra vetett igazolásában Foltényi doktor a „helyi klíma következtében” kapott asztmát diagnosztizált dr. Fülöp Kálmánénál, és egészségére ártalmasnak minősítette a községben való tartózkodását.²⁵ Végül november 21-én Gáspári Éva számára adott igazolást arról, hogy általános reuma-

21 == A Kunszentmártonba kitelepített Kaposy Miklós hasonló történetet mesélt el, igaz, ő a helyi hatalom képviselőihez társította a megkülönböztető megnevezést: „Alig tudok kivételt mondani: egy-két ilyen helybeli hatalmasság, tanácsitkár, egy Németh nevű rendőr hadnagy, aki kétszer megpofozott, egy művezető a téglagyárban, ezek éltek vissza a hatalmukkal és éreztették, hogy a pestiek – nem mondták, hogy »deportáltak«, mert az őket is kompromittálta volna, nem mondták, hogy »kitelepített«, hanem hogy a »pestiek« – valamiképpen ki vannak szolgáltatva nekik.” Dessewffy–Szántó, 1989: 86.

22 == MNL BéML XXIII. 712. a. 1/1952. Jegyzőkönyv Osorvás Község Tanácsának üléséről, 1952. január 6.

23 == ÁBTL 2.5.6. 05064/1951. Ember László levele, d. n. (4 db melléklettel).

24 == ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné leveléhez csatolt melléklet, 1951. szeptember 12.

25 == ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Dr. Foltényi Sándor igazolása, 1951. szeptember 27.

tikus megbetegedés miatt október 3-á óta a kezelése alatt áll, és hogy a fiatal lánynak meleg időre és gondos ápolásra lenne szüksége.²⁶

Varjú József tanácsstag idézett felszólalására néhány héttel később került sor, így az sem kizárt, hogy valóban lezajlott egy eligazító beszélgetés, s ennek hatására óvakodott az orvos további igazolások kiadásától. Ez azonban csak feltételezés, hiszen Foltényi doktor a falu régi, kipróbált emberének számított.²⁷ Talán megkockáztathatunk vele kapcsolatban annyit, hogy a közösségbe való beágyazottsága, elismertsége okán vállalhatta a kitelepítettek segítségét, akár az ellenséges hangokkal is dacolva.

= = = Költözések a falun belül és kívül

A kitelepítés statikus, egyikből a másik pontba irányuló, ez esetben Budapestről Csorvásra történő, egyszeri helyváltoztatásnak tűnhet. Valójában sokkal több mozgással járt mindez a település közigazgatási határán belül és azon kívül is. Az 1938 óta mozgásban lévő, felajzott magyar társadalom 1951-ben sem pihent, s mindez igaz jelen történetünkre is. Nagyon kevés olyan esetet találni, amikor a kényszerű költözésre ítélt családok, házaspárok vagy egyedülálló idős emberek ne próbálkoztak volna meg a Budapesten maradással, az oda való mihamarabbi visszatéréssel vagy a fővároshoz közelebb eső, esetleg nagyobb városban élő ismerősökhöz, rokonokhoz való átköltözéssel. De Csorváson belül is költöztek az odatelepítettek: az esetek többségében a tanyákról a belső területre való átköltözés volt tipikusnak mondható.

Mielőtt megnéznénk, hogy ki, hová és miért költözött, arra az első hallásra talán túlságosan is egyszerű kérdésre szeretnék választ kapni, hogy mivel indokolták, támasztották alá a kitelepítésre kötelezettek a Békés megyei faluból történő távozási szándékukat. Az aligha szorul különösebb magyarázatra, hogy a megszokott otthonból való kényszerű távozás, a családok, a barátok, az ismerősök hiánya, az

26 = = ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva leveléhez csatolt melléklet, 1951. november 21. November 30-án a Békéscsabán praktizáló dr. Osiky Sándor fül-orr-gégész is kiállított egy hasonló tartalmú igazolást, ami megerősíti a kitelepítettek relatív mozgási lehetőségeiről szóló állításokat. Ez esetben a falu 25–30 km-es körzetében utazhattak, vagyis bizonyos ügyeket a két nagyobb városban, Orosházán és Békéscsabán viszonylag kis kockázattal elintézhettek.

27 = = A közeli Gádoroson született 1896-ban, az első világháborús frontszolgálatot követően szerzett diplomát, Dunapentelén, majd Rácalmáson dolgozott. 1930-ban került Csorvásra, figyelemre méltó körülmények között. A képviselő-testület döntött a megüresedett községi orvos állásának betöltéséről, összesen hét jelölt közül választhattak. A helyiek a csorvási születésű és régóta ott praktizáló dr. Elekes Oszkárt támogatták, míg a főszolgabíró dr. Pokorny Lajost, akit a főispán favorizált. Végül hármas jelölésre került sor, s mivel Elekest valóban mellőzte a főszolgabíró, a képviselő testületben hívei dafke az ismeretlen Foltényi Sándorra voksoltak, hogy ezzel álljanak bosszút. Az ideiglenes megoldásnak szánt Foltényi végül közel három évtizeden át gyógyította Csorvás lakosságát, s innét vonult nyugállományba. Kasuba, 2010: 48.

ismerős terek és utcák, tágabban értelmezve az erős kulturális vonzerővel bíró főváros elvesztése, egyáltalán az élet természetes, több évtizeden, akár generációkon át kifinomodott ritmusának rendkívül gyors és erőszakos megtörése miatt jelentett komoly megrázkódtatást sokak számára. Az elsőprő többség feltehetően nem akart mást, mint egyszerűen visszatérni, és folytatni az életét abban a házban vagy lakásban, ahonnan 1951. június 14-én hajnalban távoznia kellett. Ám talán azt sem hasznaltan számba venni, hogy milyen negatív élmények, benyomások érték a kitelepítetteket Csorváson, amelyek még azt is nehezítették, hogy legalább átmenetileg elfogadják lakóhelyként ezt a települést.

Először is az élettér szűkösségét kell megemlíteni. Még a két felnőttből és két gyerekből álló családok is csak egy nagyobb szobát kaptak, sőt gyakran még azt sem. Az összezártság, a zsúfoltság, a személyes tér hiánya, a hideg idő beköszöntével a tüzelőanyag beszerzése és a fűtési nehézségek a többség számára sokkolóan hatottak, de mindenképpen komoly megpróbáltatást jelentettek. Mindezt tömören így összegezte özv. Balás Elekné: „63 éves, súlyos cukorbeteg vagyok. Lakásom nem is fűtethető, miután szobámban se kémény, se fűtőtest nincs, sőt tüzelő anyagom sincsen.”²⁸ Még plasztikusabban s ugyanakkor sajátos ellentmondással, a kor nyelvén, de mégis a reménytelenség irrealitásával dacolva próbálta elbeszélni nyomorúságos helyzetét Gáspári Éva: „Most, amikor itt ülök a hideg csorvási szobában betegen a nagy októberi forradalom évfordulójának a napján, elgondolkozom azon, hogy ez a forradalom, amely a világnak a szabadságot és az igazságot hozta, nem büntethet engem ártatlanul, aki gyermek voltam még, amikor az édesapám a felszabadító szovjet hadsereg szolgálatában hősi halált halt.”²⁹ Egy hónappal később kelt levelében a fiatal nő még kendőzetlenebbül számolt be egészségi állapotának romlásáról: „De most beteg vagyok, Cziráki elvtárs, sok ízületi gyulladásom van, a nagyanyám ebben halt meg, úgy látszik a hajlamot én is örökölttem. Az unjaim, mint a karvalykarmok be vannak görbülve, kiegyenesíteni nem tudom őket, képtelen vagyok a hidegben bármilyen mezőgazdasági munkát is végezni. Mikor lekerültem ide, semmi bajom nem volt és igazán becsülettel igyekeztem dolgozni, de úgy látszik szervezetem erre a munkára alkalmatlan, mert most itt tengődök félig nyomorékon és nem tudok most már dolgozni sem.”³⁰ A szigorú, csikorgó téli hónapok, különösen a magányos tanyákon, a fűtetlen, rideg szobában elég komor életkilátásokkal kecsegtettek az idős, beteg, magányos emberek számára, ahogyan azt özv. Gutthard Tódorné levelében jósolta: „Magas korom (63 év) és betegségeim előre vetítik annak árnyékát, hogy a közelgő őszi, téli

28 == ÁBTL 2.5.6. 04964/1951. Özv. Balás Elekné levele a Belügyminisztériumnak, 1951. október 23.

29 == ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva levele a Belügyminisztériumnak, 1951. november 7.

30 == ÁBTL 2.5.6. 04955/1951. Gáspári Éva levele a Belügyminisztériumnak, 1951. december 4.

időjárás jelenlegi lakóhelyemen a pusztulásumat fogják jelenteni.”³¹ Ám nem csupán a zord év végi és év eleji hónapok, a fűtési idény nehézségei, hanem a száraz, forró nyarak is keserítették a Csorvástra telepítették életét. Urbanovicz Gedeon Zoltán éppen azért kérte Balatonfüredre való átköltözésük engedélyezését, mivel a felesége súlyos szívbeteg, és „*az alföldi szélsőséges klíma most az ő halálos ítéletét jelenti.*”³²

Még két fontos negatív vonást szeretnék kiemelni, amely több kitelepített mentesítési levélanyagában felbukkan. Az egyik a világtól, ebben az esetben a falutól és az ottani szolgáltatásoktól elzárt tanyasi élet, amely az ezt nem ismerő s egyéb testi-lelki bajokkal megáldott emberek számára különösen nyomasztónak és sivárnak tűnhetett. Özv. Gutthard Tódorné levelében láttató erővel foglalta össze ennek az életmódnak a kihívásait: „*Ez év júliusában kikézbessített végzés alapján Csorvástanyára költöztem és a tanya mintegy 10 kilométernyire van a falutól. Ez a helyzet súlyosabb számomra, mert súlyos betegségem jóformán állandó orvosi kezelést igényel, ami a nagy távolság miatt a körzeti orvos számára is megoldhatatlan feladatot jelent. Hosszú évek óta epebajban szenvedek és több mint egy éve a lábamon trombózis lépett fel. E két betegség szinte lehetetlenné teszi számomra, hogy a tanyáról faluba járni tudjak a legszükségesebb élelem beszerzéséért. Néhány hete a faluba történt bevándorlásomkor összeestem és a körzeti orvos a két betegségen felül még szívgyengeséget is megállapított.*”³³

Nem csupán a rossz egészségügyi állapot, hanem önmagában a távolság, az utazással járó kényszerű idővesztés is problémaként merült fel, mint ahogyan Ferkó Edénél olvashatjuk: „*Tanyán helyeztek el bennünket, mely körülmény súlyosbítja helyzetünket, mert munkahelyünkre és a községbe kilométereket kell gyalogolnunk, ami gyenge testalkatunkat igen nagy mértékben tönkreteszi. Feleségem varrással foglalkozik, hogy azzal is előmozdítsa létfenntartásunkat. Kereseti lehetőségét a falutól való nagy távolság erősen csökkenti.*”³⁴ A ritkán lakott tanyás vidéken nehezebb és korlátozottabb volt a munkavállalási lehetőség, Guttenberger Antalné is azért kérte Balatonlellére való átköltözésének engedélyezését, mert az „*sűrűn lakott község. Ott sok munkalehetőség nyílik. Mint volt vendéglős tökéletes főzőnő vagyok – Lelle tele van szakszervezeti üdülővel – s miután nagy gyakorlatom van a tömegfőzésben mint szakácsnő is tudnék kenyeret keresni.*”³⁵

31 = ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 14.

32 = ÁBTL 2.5.6. 05052/1951. Urbanovicz Gedeon Zoltán levele Cziráki Ferencnek, a Belügyminisztérium Kitelepítési Csoportja vezetőjének, 1951. augusztus 23.

33 = ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 14.

34 = ÁBTL 2.5.6. 04993/1951. Ferkó Ede levele a belügyminiszternek, 1951. november 30.

35 = ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember.

A másik probléma – mint látható – a munkalehetőségek hiánya, illetve erősen korlátozott volta a faluban. Lényegében csak mezőgazdasági idénymunkára nyílt alkalom, ezzel igen sokan éltek is, ám a novembertől márciusig tartó téli munkaszünet kevés jót ígért a kitelepített családok számára. Alighanem sokak gondolatát és a jövőre vonatkozó kétségeit vetette papírra ifj. Eördögh György az első csorvási őszi kezdetén: *„Kitelepítésem alatt az aratásban vettem részt. Aratás után az állami gazdaságban dolgozom. A mezői munkák lassan vége felé járnak. Jövedelmünk nincs. Amit a nyári munkával megkerestünk, azonnal fölértük.”*³⁶ A munkavállalás az elemi létfenntartás biztosítása miatt volt fontos, s bár ismerőskéntől is érkezett készpénz és természetbeni juttatás, és bizonyos családok némi pénzzé tehető tartalékkal is bírtak, a többség gyaníthatóan egyik napról a másikra élt, s megtapasztalta a szegénység, a kimerültség, a betegségek hétköznapijait, amelyeket korábbi életükben nem vagy nem ilyen drasztikusan és kíméletlenül éltek át. Nem kell feltétlenül túlságosan nagy horderejű dolgokra gondolni, néha egyszerűen csak a testi és idegi kimerülés jelei mutatkoztak azokon az embereken, akik egy számukra idegen világban, szűk szobákban, szokatlan és fárasztó munkában, nem egyszer ellenséges környezetben, szeretteiktől távol próbáltak áteickélni az élet buktatóin. Valami ilyesféle életérzés csendül ki Kétszery Csabáné leveléből is: *„Egész nyáron és ősszel a helybeli állami gazdaságban és középparasztoknál nehéz mezőgazdasági munkát végeztem, ahol nagyon kimerültem – tehát pihenésre lenne szükségem – s néhány panaszom is van egészségi állapotom illetően melyeket a kezelő orvossal közölni szeretnék és ki szeretném vizsgáltatni magam.”*³⁷

Bár ezekben a levelekben nem említik, más kitelepítettek visszaemlékezésében szokatlan, idegen, negatív, riasztó elemként tűnik fel a tanyák és a falu sara és pora, az állatok szaga, a trágyával tarkított udvarok, amelyek teljesen természetesek voltak a helyiek számára, ám egy nagyvárosból ide kerülve zavarónak, furcsának, elmaradottnak tűnhetett mindez.³⁸ S tegyük hozzá, hogy a kemény tanyai élet, a hajnaltól estig tartó fizikai munka, az orvosi ellátás hiányossága vagy elégtelensége, a száraz kontinentális éghajlat szélsőségei a csorvási életkörülmények megszokott, évtizedeken át berögzült sajátosságai voltak. S ez adott esetben még növelhette is a távolságot ember és ember között, hiszen kölcsönös értetlenséget válthatott ki, hogy ami az egyiknek idegen, a másiknak megszokott, ami a kitelepítettnek szinte elviselhetetlen, a csorvásinak bevett volt.

36 == ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Ifj. Eördögh György levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 24.

37 == ÁBTL 2.5.6 04993/1951. Kétszery Csabáné levele a belügyminiszternek, 1951. november 30.

38 == E benyomásokat így összegezte a Heves megyei Csányra kitelepített Görgey Gábor: „A falusi környezetet bírtam a legnehezebben. Mindenfajta szag, illat – por, trágya, széna, szalma stb. – annyira irritált, hogy többször mentővel vittek Csányról a gyöngyösi kórházba, olyan fulladásos rohamaim voltak.” Dessewffy–Szántó, 1989: 22.

Összességében tehát szinte minden a távozásra, lehetőleg a minél hamarabb való távozásra ösztönözte a kitelepített embereket, s csak az erőszakszervek kényszerére maradtak ott, ahová kerültek. Pontosabban addig maradtak ott, amíg nem lehetett máshová, kedvezőbb körülményeket kínáló helyre továbbköltözni. Ezzel kapcsolatban 34 kitelepítési esetet vizsgáltam meg, az alábbiakban az ezekben érintett 91 ember mozgását szeretném bemutatni. Ez a szám kicsit kevesebb, mint a fele a Csorvásra kitelepítetteknek, de úgy vélem, elég magas ahhoz, hogy az általános tendenciákat kitapogassuk. A 34 eset azt jelenti, hogy ennyi budapesti címre küldtek olyan kitelepítési véghatározatot, amely egy csorvási lakást, az esetek többségében tanyát jelölt ki a fővárosból kitiltottak új lakóhelyeként. A budapesti lakásokba a Belügyminisztérium tudomása szerint 91 ember volt állandó lakóként bejelentve, akiket arra kötelezték, hogy a Békés megyei községbe költözzenek. Megállapítható, hogy ezek fele 1953 közepén, tehát a kitelepítés megszüntetésekor már nem ott lakott, mint ahová két évvel korábban küldték.

Hét embert még azelőtt mentesítettek, hogy fel kellett volna szállniuk a magdolnavárosi pályaudvarról Csorvásra tartó szerelvényre. Özv. Kubinyi Lászlóné Comensoli Mária zongoraművésznőnek és korrepetitornak Vigh János Tanya 61. szám alatti otthonába kellett volna költöznie, egy 30 négyzetméteres szobába, anyósával, sógornőjével és két fiával egyetemben. A művésznőért, aki a Magyar Dolgozók Pártja (MDP) tagja volt, igen befolyásos emberek – munkahelye, a Liszt Ferenc Zeneművészeti Főiskola főtitkára, Kozma Erzsébet, Zathureczky Ede hegedűművész, az intézmény főigazgatója és Jánosi Ferenc népművelési miniszterhelyettes (Nagy Imre majdani miniszterelnök veje) – jártak közben a Belügyminisztériumnál, teljes sikerrel.³⁹ Soós Géza nyugalmazott vezérezredes szintén Budapesten maradhatott, mivel nem volt saját lakása, csupán albérlőként élt, minden jel szerint élet társi közösségben Horváth Ilonánál, aki viszont osztály- és politikai szempontból is megbízhatónak számított, de legalábbis nem gyanúsnak, ezért őt is mentesítették. Ők egy 9 négyzetméteres szobában laktak volna Szemenyei Béla tanyáján.⁴⁰ Nem tudni, mi okból került mindkét mentesített iratanyagába a leendő csorvási házigazdájuknak szóló véghatározat, mindenesetre ők is megmenekültek a tortúrától, ugyanis mentesített személyek helyett nem került más a két tanyára.

Viszonylag rövid idő után sikerült elérni a kitelepítésről szóló döntés megmásítását egy nyolcéves kisfiú ügyében is. Iványi Tibort nagyszülei nevelték, mivel édesapja 1947-ig szovjet hadifogságban volt, hazatértét követően elvált feleségétől, s mivel nem rendelkezett állandó lakással, fiát a volt apósáéknál helyezte el. Az egykori banktisztviselő Eperjessy Sándor annyiban mondhatta szerencsének magát, hogy nem kellett tanyára költöznie, hanem a vasútállomástól nem messze

39 == ÁBTL 2.5.6. 04994/1951. Kozma Erzsébet igazolásai, 1951. június 13.; Jánosi Ferenc levele, 1951. június 13.

40 == ÁBTL 2.5.6. 04970/1951. Horváth Ilona levele a Belügyminisztériumnak, 1951. június 13.

lévő és a falu központjából sem messze eső Bajcsy-Zsilinszky út 63. számú házban telepedhetett le feleségével együtt. Viszont volt veje és ő maga is sikerrel győzte meg a Belügyminisztérium Kitelepítési Csoportját vezető Cziráki Ferenc rendőrszázadost, hogy a második osztályos fiú visszatérhessen Budapestre, aki így 1951. augusztus 6-án elhagyhatta Csorvást, és édesapja XII. kerületi lakásába költözhetett.⁴¹

Két család Csorvást ugyan elkerülte, de magát a kitelepítést nem. Pataki Tibor nyugalmazott miniszterelnökségi államtitkárnak, a két világháború közötti időszakban a nemzetiségi ügyek szürke eminenciásának két kiskorú fiával Váradi Lajos tanyájára kellett volna áttelepülnie. Ám a véghatározatot kézbesítő rendőr nem találta otthon, mivel a testvéréhez költözött Pécelre, feltehetően attól tartva, hogy ő is sorra kerül. Végül néhány hét késéssel Kunszentmártonba került, így csupán némi időbeli haladékot nyert.⁴² Ifj. Németh Pál tanyájára kellett volna költöznie Feördős Györgynek, feleségének és kislányának. Erre azért nem került sor, mert eltevesztették a keresztnévét, tudniillik nem Györgynek, hanem Gyulának hívták. Így végül Mezőberényben kapott szállást, tehát elvileg egy fokkal kedvezőbb körülmények közé került, hiszen nem egy tanyában, hanem egy békési kisvárosban lelt átmeneti otthonra.⁴³

A vizsgált 91-ből 77 személy meg is érkezett Csorvásra, s valamennyi időt a faluban töltött, akár a belső magban, akár a tanyavilágban. Közülük csaknem mindenki megpróbálkozott vagy Budapestre visszatérni, vagy máshová elköltözni. Öt esetben koronázta siker a szándékukat, és ezek az emberek a kitelepítés lezárulását már nem Csorváson, hanem egy számukra kedvezőbb életlehetőségeket kínáló településen érték meg. Jacobi Ágost, felesége és unokahúga ugyancsak ifj. Németh Pál tanyájába kényszerült volna a kitelepítési véghatározat szerint, ami igazolja a visszaemlékezésekben rendre megjelenő állítást a kezdeti idők túlszűfolttságáról, több család egy házba való beszuszakolásáról. Bár mentesítési kérelmük nem maradt fenn, viszont egy 1952. januári levelében Cziráki Ferenc azt tudakolta a szolnoki rendőrségtől, hogy a Jászalsószentgyörgybe kitelepített Jacobiék ott tartózkodnak-e valójában.⁴⁴ Az eset nem csupán arról árulkodik, hogy a család sikerrel vívta meg az átköltözésért vívott harcát, hanem arról is, hogy a rendőrség számos esetben hadilábon állt a falvakban, de még inkább a tanyákon élők szemmel tartásával. A Jászság viszonylagos vonzereje Budapesthez való közel-

41 == ÁBTL 2.5.6. 04990/1951. Eperjessy Sándor és Iványi Tibor levelei a Belügyminisztériumnak, 1951. július 6.

42 == ÁBTL 2.5.6. 04997/1951. Pataky Tibor levelei a Belügyminisztériumhoz, 1951. június 26., július 11.

43 == ÁBTL 2.5.6. 04999/1951. Kitelepítési véghatározat Feördős György részére, 1951. június 11.; Feördős Gyula levele a Belügyminiszternek, 1951. december 10.

44 == ÁBTL 2.5.6. 04956/1951. Cziráki Ferenc levele a Szolnok megyei rendőrkapitányságnak, 1952. január 24.

ségében rejtett, szerencsés esetben egy nap alatt meg lehetett fordulni, s akár néhány órát is a vágyott városban tölteni.⁴⁵

Özv. Balás Eleknét eredetileg egy csorvási tanyára költöztették, ám három hónappal később kelt levelét már a faluból írta, a Kossuth utca 1. szám alól. Ám az idős asszony nem elégedett meg ezzel, hanem többször is kérvényezte áttelepülését, az alábbi indokkal: „*Mint egyedül kitelepített 64 éves öregasszony többféle súlyos betegségem miatt közelebb szeretnék kerülni családomhoz, kik a nagy távolság és a vonatköltés miatt látogatni nem igen tudnak.*” Október folyamán kérelmezte, hogy néhány napra Budapestre utazhasson néhai férje hagyatéki tárgyalására. A levelet a csorvási rendőrőrsnek címezte, ez továbbította az orosházi járási kapitányságnak, amely elküldte Békéscsabára a megyei rendőrkapitányságnak, s innét a Budapestre, a Belügyminisztériumba került. Vagyis „komolyabb” ügyekben még megyei szinten sem vállalták a döntést, legyen szó néhány napos elutazásról vagy Csorváson kívüli munkavállalásról. Lényegében kiüresedett az alsóbb fokú közigazgatás: sem járási, sem megyei szinten nem rendelkezhetek önállóan. Az idős asszony számára 1952 februárjában kedvező döntést hoztak: Jászapátira költözhetett, így sokkal közelebb került Budapesten maradt családtagjaihoz. A döntésről a Kitelepítési Csoportot vezető Cziráki Ferenc százados három szervet tájékoztatott: a Békés és a Szolnok megyei, valamint a budapesti rendőrkapitányságot. Özv. Balás Elekné nem közvetlenül, hanem a Békés megyei kapitányságtól tudta meg a döntést.⁴⁶ Az eset jól példázza, hogy a kitelepítettek ügyeiben való döntéshozatal, amennyiben az a kényszerlakhelyként kijelölt település határának átlépésével járt, minden esetben belügyi vonalon történt, a legszigorúbb hierarchiát betartva, a legmagasabb hivatali szinten. Ez két fontos következménnyel járt. Egyrészt a folyamat természetéből adódó lassúság sokszor okafogyottá tette a kérelmet, hiszen elmúlt az az esemény, ahová a kitelepített igyekezett volna (pl. bírósági tárgyalás). Másrészt míg a helyi rendőrőrsön szemből szemben álltak egy emberrel, egy családdal, s ez esetleg még a járási kapitányságon is megtörténhetett, addig a Belügyminisztériumban már csupán neveket és aktákat láttak, így jó néhány alkalommal felülbírálták az alsó szintű szervek megengedő javaslatait, véleményét.

Három esetet ismerünk még, amikor módosították a kitelepítésről szóló véghatározatot, és Csorvás helyett új kényszerlakhelyet jelöltek ki. A kitelepítési ügyek-

45 == A Tiszasülyre kitelepített Kende Klára, írói nevén Claire Kenneth, is felidézte budapesti látogatását. Dessewffy–Szántó, 1989: 130–131.

46 == ÁBTL 2.5.6. 04964/1951. Határozat, 1952. február 18.; A Békés Megyei Rendőrkapitányság Hatósági Osztályának értesítése, 1952. április 7. Érdemes hozzáfűzni, hogy Budapestről feljelentés érkezett a Belügyminisztériumba, hogy az idős asszonyt több alkalommal is látták fia lakásában. Az esetet kivizsgálták, és a Szolnok megyei kapitányság éppen az ellenkező megállapításra jutott: Jászapátiban folyamatosan látogatták özv. Balásné, így az átköltözés beváltotta célját, sokkal könnyebbé vált a családi kapcsolatok ápolása.

ben teljhatalmat élvező és gyakorló Cziráki Ferenc százados az egyedülálló Schiffkorn Kornél számára engedélyezte, hogy ismerőséhez, a Kecskeméttől 20 km-re lévő Nyárlőrincre költözzön, dr. Fülöp Kálmán, felesége és három gyermekük viszont nem mehettek el Szekszárdon élő anyósukhoz, ám a Fejér megye déli részén levő Cecére már igen. Ugyanakkor Deák Istvánné és két kiskorú gyermeke számára szintén megengedte, hogy Mecsekaljára költözzenek, a férj szüleihez.⁴⁷ Nehéz megmondani, hogy a százados milyen szempontok alapján döntött, mindenesetre a szabatos, pontos jogszabályok híján az egyéni mérlegelésnek, hatósági önkénynek, hivatali packázásnak vagy bürokratikus érzéketlenségnek egyaránt nevezhető határozatok születtek. Lehet, hogy nagyobb városba nem szívesen engedték a családokat, esetleg a családegyesítést nem akarták, illetve hol igen, hol pedig nem. Viszont ha Szekszárd nagyobb városnak, tehát kedvező helynek látszott, ezért nem kívántak odaengedni a kitelepítetteket, akkor a már 1951-ben Pécs külvárosának számító és 1954-ben hivatalosan is azzá váló Mecsekalja miért jöhetett számításba? Ezekből a hektikus mozgásokból leginkább mégis a polgárait alattvalóként kezelő, bizonytalan, ellentmondásos döntéseket hozó, néha lassú, máskor relatíve gyorsan határozó apparátus képe festhető fel.

Az eddig vizsgált mozgások alapvetően a helyi, csorvási tanácsi apparátus feje felett dőltek el, mint láttuk, a lehető legmagasabb szinten, a Belügyminisztériumban. Viszont a kitelepítettek legnagyobb csoportja, a vizsgált 34 esetből 24, nem tudott, talán nem is akart elköltözni Csorvásról, legfeljebb a község közigazgatási határán belül mozoghatott. Itt viszont már sokkal egyértelműbb tendenciák rajzolódnak ki: míg 1951 júniusában, a kitelepítés megkezdésekor 16 családnak kellett tanyára mennie, és nyolcan költözhetek a falu magjában lévő házakba, két évvel később 15 família lakott belterületen, és 9 maradt a tanyavilágban. Bár az is lehet, hogy mégsem volt egészen így, hiszen az átköltözésről semmilyen dokumentum sem maradt fenn, csupán a lakcímváltozás tényét tudjuk rekonstruálni. A véghatározaton szereplő címeket összevetettük a Csorváson született mentesítési kérelmeken szereplő címekkel, s így lehetett követni a falun belüli mozgásokat. Egy esetet találtam, amikor valaki a Kossuth utcai cím helyett tanyasi címet adott meg, hárman pedig a falu belső magján belül költöztek át. Végso soron a döntő különbség tanya és belterület között húzódott, a korábban már részletesen taglalt ellátási, életszínvonalbeli differenciák miatt. A vásárlási, utazási, munkavállalási, orvoshoz jutási szempontokat érdemes még két továbbival kiegészíteni. A faluban volt villany, az utak egy részét már lebetonozták, így rossz idő esetén könnyebb volt a közlekedés, másrészt két elég aktív egyházközség is működött, így a misék és istentiszteletek alkalmával találkozhattak a kitelepítettek egymással és a csorvá-

47 = = ÁBTL 2.5.6. 04969/1951. Határozat, 1951. szeptember 4.; ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Határozat, 1951. november 22.; ÁBTL 2.5.6. 04966/1951. Határozat, 1951. július 28.

siak is velük. Illetve az egymáshoz közelebb élő családok is könnyebben tarthatták a kapcsolatot, a szervező hajlamúak egyszerűbben rendezhettek társas összejöveteleket.

Vagyis nem túlzás azt feltételezni, hogy a tanyáról való elköltözést minden bizonnyal áldásként élte meg a kitelepítettek jelentős része, talán a gyerekeket leszámítva, akik sokkal könnyebben feltalálhatták magukat a szabadban, élvezhették a természetet, a csorvási kortársaikkal való játékot. Két visszaemlékezés is alátámasztja mindezt. Festetics Antal, a Göttingeni Egyetem későbbi biológus professzora, az indító élményt látta ezekben az években: „*Itt, a Viharsarokban támadt fel az érdeklődése a madarászat és a néprajz iránt, s máig lelkesen meséli, mennyivel jobb volt matematikaóra helyett gyapotot szedni, az összes pásztormesterséget végig próbálni. Szabad idejében madarásztként a csorvási határt járta. Amikor éheztek, kukoricát loptak.*”⁴⁸ A kaszkadőrként számos filmben szereplő Pintér Tamás, művésznevén „Oroszlán”, sok keserűsége mellett, félig komolyan, félig viccelődve, de valamiképpen a férfias erőpróbák helyszínéként emlékezett Csorvásra: „*Ilyen fehér ruhás, középen elválasztott, csatos hajú, nagyon-nagyon elkényeztetett kis úrifü voltam, és a helybéli parasztygyerekek mindennap elverték, egészen addig, míg egyszer vissza nem ütöttem és attól kezdve nagyon jó barátok voltunk. Egy párral a mai napig tartom a kapcsolatot. Mindig azt mondom, hogy ami ma vagyok, azt tulajdonképpen ezeknek az ávós kommunistáknak köszönhetem, mert ha itt maradok Pesten, a mai napig ilyen kis puha úrigyerek lennék.*”⁴⁹

Arról, hogy valóban a községi tanács döntött a Csorvás közigazgatási határán belüli mozgásokról, több forrásunk is van. Például Guttenberger Antalné levele, amely jó láttelepet ad arról a kavarodásról, bizonytalanságról, amely falun belüli mozgással, költözködéssel járt. Az idős házaspárt a 227-es számú tanyára telepítették ki, és 1951 októberében Balatonlellére való áthelyezésüket kérték a következő indokokkal: „*Most azonban a tanyavilág feloszlik, besorolást nyer az Állami Gazdaságba, s minket ottlakókat felszólítottak, hogy kérjünk áttelepülésre engedélyt, mivel a tanyát záros határidőn belül el kell hagynunk. [...] Napokon belül fedél nélkül maradunk, hisz Csorvás község azért szólított fel, hogy önként gondoskodjunk letelepülő helyről, mert a községben már nem lehet lakást kapni.*”⁵⁰ A tanyavilág feloszlása kifejezés alighanem a tagosítás folyamatára utal, amely ekkoriban Csorváson is zajlott, és célja a kisebb földterületek nagyobb parcellákba való tömörítése, illetve a munkagépek útjában álló tanyák megszüntetése volt. Elég egyértelmű a he-

48 = Ötvös Zoltán: Természetesen jampec. *Népszabadság*, 2014. január 10. 17.

49 = Boros Károly: Pintér Tamás, a Magyar Kaszkadőr Szövetség elnöke. *Magyar Demokrata*, 2004. február 26. 64–66.

50 = ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a budapesti főkapitányságnak, 1951. október 4. A házaspár sorsa abban is egyedi, hogy ők voltak az egyetlen kitelepített család, akiknek belterületi címre szólt a véghatározatuk, ám végül mégis tanyára kerültek. Vagyis ilyesféle, a tipikussal ellentétes mozgás is elképzelhető volt Csorváson.

lyi tanácsra való utalás is, mint ahogy az is, hogy a tanyákról érkezőket megpróbálták a falu belső magjában elhelyezni. Az viszont nem derül ki, hogy mit tett, tett-e valamit egyáltalán a tanács, ha helyben elfogytak a lehetőségek, vagy, mint e levélből kitetszik, sorsára hagyta a kitelepítésre ítélteteket.

A Csorváson néhány hónapig élő Makári Anna sorsát a helyi MDP-alapszervezetet irányító és egyben a tanács végrehajtó bizottságában is politizáló Havrán Mihály döntötte el, legalábbis egy visszaemlékezés szerint. Mivel a lakóhelyül kijelölt tanyában több családot is beszállásoltak, és így a későn jövőknek már csak a tornácon jutott hely, gyorsan döntöttek: *„A csorvási párttitkár határozott és elkötelezett volt, mint minden vezető akkoriban. Azonnal átlátta, hogy ez így nem maradhat és »új kulákot« jelölt ki a kitelepítettek befogadásához. Becuccoltak az új kulákhoz, akiről odáig senki nem is sejtette, hogy kulák, csak a befogadás kényszere által lett megbélyegezve.”*⁵¹

Ám nem mindenki volt ilyen „szerencsés”, hiszen akadt olyan idős ember, aki három különböző helyen lakott Csorváson,⁵² míg Háger Ottó és családja négy házban volt kénytelen megfordulni. Először egy távoli tanyán ők lettek volna az ötödik család, ám innét határozott fellépésük eredményeként átvitték őket a helyi evangélikus lelkési parókiára, ahol tíz napot töltöttek. Ezt követően egy borbélytól elvett üzlethelyiségbe költöztek, végül egy kuláknak minősített férfi házában jelölték ki kényszerlakhelyüket.⁵³ A Háger családot néhány napra befogadó evangélikus lelkész 1951. június 29-én kelt, püspökének szóló levelében az alábbiakkal magyarázta az eseményeket: *„Az idevaló beköltözése a lelkész távollétében az egyházközség beleegyezése nélkül történt oly módon, hogy a lelkészné megsajnálta e családot és anélkül, hogy megkérdezte volna a községi tanácsot vagy az egyház felügyelőjét, jó szívére hallgatva engedte beköltözni e négy tagú családot a paróchia épületébe. A községi tanács viszont nem helyezte ide be e családot, mivel tudta azt, hogy ez lehetetlen, mert tiszteletbe kell tartani az egyházak jogait. Ezért a helyi többi egyházközségek paróchiáiba sem helyeztek el kiköltözött családot. A községi tanács tehát helyesli a családnak másutt való elhelyezését és ez folyamatban van.”*⁵⁴

Nem tudjuk, hogy mi motiválta a lelkészt, milyen mértékben a félelem, a gyávaság, a megalkuvás vagy más szempontok munkáltak a háttérben, milyen családi konfliktus sejlik fel a sorok mögött. Jelen esetben az a fontos, hogy egyértelműen a csorvási tanács látszik kulcsszereplőnek a folyamatban, s nyilván nem az egyhá-

51 == Nádor, 1995: 48. A leírtak hitelességét bizonyítja, hogy a kitelepítési véghatározatban minden esetben meg kellett jelölni „a lakástulajdonos foglalkozását”, s az általam átnézett 34 iratanyagban minden esetben „kulák”-nak minősítették a befogadó személyeket.

52 == ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné előbb a 83-as, majd a 231-es tanyában élt, végül Szent István utca 16. szám alatti házból írta leveleit.

53 == Háger, 2015: 428.

54 == Közli: Kasuba, 2010: 62.

zakkal való különleges bánásmód, hanem a helyi hatalmi pozíció okán. A hatalommal járó felelősséggel élni és visszaélni egyaránt lehetett, ahogyan erre az idézett példák tanúsággal szolgálnak. Még annyit lehet elmondani, hogy a vizsgált kérvények⁵⁵ alapján az első néhány hónap számított: aki ebben az időszakban aktívan, szívósan ragaszkodott igazához, általában nagyobb eséllyel tudott valamicskét javítani a sorsán.

A vizsgált esetek felében nem került sor érdemi változásra, pontosabban szólva az eddiginél nagyobb mélységben, az egyes utcák, dűlők, sőt akár házak közötti különbséget kellene megismernem ahhoz, hogy pusztán a lakcímek rekonstruálása révén érvényes állítást tehessenek a csorvási kitelepítettek helyzetéről. Ezt nem tartom eleve lehetetlen vállalkozásnak, hiszen az egyes ingatlanok minősége, a hátr részek eltérő helyzete s konkrétan a kitelepítettek ideiglenes otthonaként szolgáló szobák, esetleg alsóépületek, nyári konyhák, gazdasági épületek is markáns különbségeket, eltérő életmódmintázatokat takarhatnak. Illetve azt sem mondhatjuk, hogy akinél csak egyetlen, a kitelepítési véghatározaton szereplő címet találunk, az valóban oda is költözött, csupán lehet, hogy nem írt mentesítési kérelmeket, lélekben és testben feladta, csöndesen tengődött. Annyit talán elmondhatunk, hogy a kitelepítés kétirányú lakhatási válságot okozott: egyrészt a Budapestről kitiltottak elvesztették megszokott otthonukat, és jóval kevésbé komfortos, az intimítást alig biztosító, nyilvánvalóan ideiglenes lakóhelyet kaptak; másrészt a Csorváson élők, a velük foglalkozni akaró tanácsai szervek is kusza, kibogozhatatlan és csak lassan csillapuló logisztikai problémával szembesültek: közel kétszáz ember egyik napról a másikra való elhelyezésével egy olyan faluban, ahol eleve kevés volt a több lélek befogadására alkalmas épület.

= = = Az interakció helyszínei – iskola, templom, munkahely

A kitelepítettekről fennmaradt hivatalos iratanyag és a viszonylag szűk körű memórirodalom meglehetősen kevés elemre fókuszált: a Csorvársra való megérkezés, az onnan való eljövétel szándéka, az egészségi állapotra s a félig kényszerből, félig jól felfogott önérdékből végzett munkára vonatkozó információk rögzültek. Számos dolgról nem, vagy alig esik szó: az ünnepek megéléséről, a mégoly korlátozott társas kapcsolatokról, az élet hivatalos ügyintézését, esetleg drámaiságot nélkülöző pillanatairól igen keveset tudunk. Így azt sem tudjuk megrajzolni hogyan alakult a kitelepítetteken belüli csoportkohézió, egyáltalán mennyire találkoztak, ki kivel

⁵⁵ = = ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Eördögh György levele a Budapesti főkapitányságnak, 1951. szeptember 10.; ÁBTL 2.5.6. 04962/1951. Dr. Balogh László levele a Belügyminisztériumnak, 1951. október 29.; ÁBTL 2.5.6 04961/1951. Déry József levele a magyar államrendőrségnek, 1951. március 27.; ÁBTL 2.5.6. 04963/1951. Özv. Gutthard Tódorné levele a belügyminiszternek, 1951. augusztus 23.; ÁBTL 2.5.6. 04989/1951. Gedőváry Frigyes levele a Belügyminiszternek, 1952. június 4.; ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Dobó Zsuzsanna levele a Belügyminiszternek, 1951. szeptember 20.; ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele a belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 21.

járt össze, vagy húzódott meg a szobák falai között. Itt-ott szó esett a befogadó családok és a hozzájuk kényszerítettek közötti mélyebb, a kitelepítés időszakát is túlélő meghittebb viszonyról, de ezeknek a barátságoknak a feltérképezése további kutatást kíván. Van két olyan helyszín is, ahol bizonyosan beszélgethettek, érintkezhetek a kitelepített emberek egymással és a csorvásiakkal: ez a templom és az iskola.

Az evangélikus lelkész viselkedéséről esett szó, hozzá képest a református és a római katolikus gyülekezet és papjaik nyitottabbnak és bátrabbnak tűntek. Legalábbis erről árulkodnak Hayde Tibor Ervin emlékei. Ő kitelepített nagyszüleit kísérte el Csorvásra mint fogalmazott, *„melljük lelki támaszként küldtek szüleim”*. Bár a kisfiút evangélikusnak keresztelték, nagyszüleivel együtt a református istentiszteletre járt. Később megkereste őt egy korábban Csorváson tanító apáca, és különös feladatra kérte fel: *„Az úgynevezett egyházi munkáimhoz tartozik a csorvási kereszt. Benedek Katalin apáca, művésznő, mikor még harmadéves egyetemista voltam, megkérdezte, szeretnék-e kitelepítésünk első helyszínére, Csorvásra a szembemisézéshez egy keresztet készíteni. Elvállaltam, és a felolvasó-állványt is én készítettem el, mely a Szentlélek galambját ábrázoló rézdomborítást kapott.”*⁵⁶ Az 1949-ben született építész-mérnök az 1960-as évek végén, a 70-es évek elején végezte egyetemi tanulmányait, éppen akkor, amikor az 1967-ben Csorvásra helyezett plébános, Sófalvi Márton igyekezett életbe léptetni a II. vatikáni zsinat nyomán szükséges változásokat. Ekkor nyílt lehetőség arra, hogy a csorvási római katolikus gyülekezetben szerepet kap hasson egy hajdani kitelepített. Igaz, mindez nem lehetett egyszerű folyamat, főként a plébános számára nem. Ahogyan a helytörténeti kiadványban olvashatjuk: *„Különösen a szembemisézés bevezetése okozott problémákat, miután teljes felújításra volt szükség, a szembemiséző oltár felállítása érdekében.”*⁵⁷ Nem csupán Csorváson hagyta ott névjegyét Hayde Tibor Ervin, hanem a falun töltött idő megváltoztatta családjá életét is; ahogy ezt szintén építész-mérnök lánya, Hayde Réka megfogalmazta: *„Felmenőim polgárok, nemesek voltak, s ennek ellenére mi mégis a népi vonalat is tovább visszük. Ha nem történt volna meg a kitelepítés, biztos, hogy én sem ismertem volna meg ennyire a paraszti, vidéki világot, annak hagyományaival együtt.”*⁵⁸ Vagyis nem csupán a traumákat, hanem a jó élményeket, az ösztönző tapasztalatokat is át lehet adni a nemzedékek között.

A másik hely, ahol a mindennapokban keveredhettek egymással a fővárosból jött és a csorvási gyerekek, az iskola volt. Ez még egy kellően fel nem tárt tapasztalat, hiszen nem tudni például azt, hogyan fogadták a tanárok és az osztálytársak

56 = = Ember- és környezetszempon-tú művészet. Atila palotájától az egyedi ékszerekig. [Beszélgetés Hayde Tibor Ervinnel és Hayde Réka Zsuzsannával.] *Magyar Fórum*, 2018. március 8. 10–11.

57 = = Kasuba, 2010: 136.

58 = = Ember- és környezetszempon-tú művészet. Atila palotájától az egyedi ékszerekig. [Beszélgetés Hayde Tibor Ervinnel és Hayde Réka Zsuzsannával.] *Magyar Fórum*, 2018. március 8. 10–11.

az újonnan jött fiatalokat. Egyetlen visszaemlékezést ismerünk, amely röviden érinti ezt a kérdést. Deseő Csaba dzsessz-zenész idézte fel ezeket az éveket, amelyeket azonban nem a padosorokban eltöltött órák tettek különlegessé: *„Az általános iskola hetedik és nyolcadik osztályát ott végeztem el, a nyári szünetekben az Állami Gazdaság gyapotföldjein dolgoztam. Néha hegedültem, rendszeres gyakorlásra nem volt mód. Esténként saját készítésű kis detektoros rádióval vadásztam az éterben, külföldi adások jóvoltából megismerkedtem a dzsesszmuzsikával, ez egy életre meghatározta rajongásomat a műfaj iránt.”*⁵⁹ Paradox módon, a zenei tudást tekintve még előnybe is került Budapesten maradt nemzedéktársaival szemben: *„A kortársaim, mint általában a tizenkét-tizenhárom évesek, még javában tánczenét hallgattak, mikor én már ismertem Stephan Grappellit, Django Reinhardtot, illetve a nagy amerikai szvinges big bandeket, Glenn Millert, Benny Goodmant, Artie Shaw-t, Count Basie-t. Bármilyen furcsa, tizenkét éves korom óta kifejezetten dzsesszrajongó vagyok.”*⁶⁰ És minek köszönhette a fiatal fiú, hogy módjában állt a formálisan ugyan nem betiltott, de erősen megvetett amerikai dzsesszmuzsikákat hallgatni? Annak, hogy kitelepítésének helye, Csorvás viszonylag közel feküdt a jugoszláv határhoz: *„Aki egy kicsit értett hozzá, a gyárilag beállított, egyetlen váltókapcsolóval fogható Kossuth és Petőfi adókon kívül másra is ráhangolódhatott egy csavarhúzó segítségével. Mondanom sem kell, hogy az én adóm Novi Sadra volt beállítva, ahol a legnagyobb jazzt lehetett hallani.”*⁶¹ Ám nem szabad valamiféle utólagos idealizálás túlzásába esnünk, hiszen hiába hallgatta az újvidéki rádió hullámaait a fogékony és tehetséges fiú, összességében mégis rossz élményként rögzült benne Csorvás, legalábbis erre utal, hogy nem fogadta el a meghívást az ötvenéves általános iskolai találkozóra, nem akart közösséget vállalni egykori osztálytársaival.

A templom és az iskola mellett a különböző emberek összeecsiszolásának legfontosabb eszköze a közösen végzett munka volt. Erről viszonylag sokat tudhatunk meg a különféle mentesítési iratokból. A munkavégzést kétféleképpen tűnik fel a szövegekben: vagy olyan túlzó, komoly fizikai megterhelést jelentő kvázi-büntetésként (valószínűleg így gondolhatták, ha nem is merték leírni a levelezők), amelynek elviselésére képtelenek a rossz egészségi állapotban lévők, vagy éppen ellenkezőleg: a munkavégzésben élen járó emberek szerették volna kiérdemelni a Csorvásról való eltávozás lehetőségének eszközeként. Ez a besorolás persze csak bizonyos megkötésekkel igaz, hiszen önmagában a munka fogalma egészen mást jelentett a kitelepítettek különféle csoportjai számára. A Budapestről való kitiltás a szinte végletekig egyszerűsített és torzító kategorizálás alapján történt, hiszen a hajdani arisztokrata és az alkalmazottaival együtt dolgozó vendéglőtulajdonos

59 == Deseő, 2008.

60 == Jávorszky Béla Szilárd: A spektrum nálam nagyon széles. Deseő Csaba dzsessz-hegedűs pályájáról, indíttatásairól, új lemezéről. *Népszabadság*, 2001. február 2. 10.

61 == Kasuba, 2010: 36.

ugyanúgy az elnyomó, burzsoá elemekhez soroltatott, holott világok választották el őket egymástól. Így az a fajta kép, ami valahol felsejlett a kitelepítést elrendelő hatalmi apparátus gondolkodásában, vagyis az, hogy a lusta budapestieket megneveljük, büntetjük fizikai munka révén, még ha ez nem is olyan értelemben vett büntetés, mint a kifejezetten az erre a célra létrehozott táborok, erősen leegyszerűsítő volt.

Feltehetően Csorváson is akadtak olyanok, mint a Mezőberénybe kitelepített Országh Sándorné, aki így összegezte a munka világával való találkozását: *„Nekem csak munkával telt a napom. Ez volt az egyetlen időszak – a háborús napoktól eltekintve –, amikor dolgoztam. Keményen dolgoztam. Ami csak előfordult egy háztartásban, mindent nekem kellett csinálni.”*⁶² E rövid részletben fontos az ostrom időszakára tett utalás, amely sok-sok ember számára forgatta fel radikálisan az élet kereteit, s olyanok tapasztalták meg a létfenntartás keserveit, akiknek korábban aligha akadtak filléres gondjaik. A háborút követő mélyszegénység, a B-listázások, a földreform és az államosítások következtében nagyon komoly egzisztenciális válságot élt át a korábbi nagypolgárság, arisztokrácia és a felső középosztály. A kitelepítés indokaként feltüntetett besorolások hét évvel korábbi, 1944-es állapotot – gyakran még korábbi státuszt – tükröztek, nem akarván tudomást venni arról, hogy milyen változások következtek be az ilyen családok mindennapjaiban, így a munkához, a háztartási vagy fizikai munkához való viszonyukban. Ezzel együtt a kitelepítésre ítélt többsége értelmiségi-polgári életmódot folytatott, urbanizált környezetben élt, így az alapvetően kemény megpróbáltatást jelentő, kétkezi, fizikai munka önmagában is sokkoló tapasztalatot, gyakran életre szóló keserű élményt jelentett számunkra.

„Kitelepítésem alatt az aratásban vettem részt és jelenleg is az állami gazdaságban dolgozom. Most már a mezőgazdasági munkák a végefelé járnak, és így itt most már nem lehetek dolgozó építője az ötéves tervnek” – írta ifj. Eördögh György 1951 kora őszén a Belügyminisztériumba, minden bizonnyal abban bízva, hogy méltányolják érveit, és visszaengedik Budapestre.⁶³ Az idézett mondatokban a kitelepítettek munkájának három legfontosabb jellemzője jelenik meg: csaknem kizárólag a mezőgazdaság kínált munkaalkalmakat, a legfőbb foglalkoztató a helyi állami gazdaság volt, viszont idényjelleggel lehetett dolgozni, tehát nagyjából novembertől márciusig, négy, négy és fél hónapon át nagyon kevés munka akadt. Ennek kapcsán érdemes megemlíteni, hogy Csorváson a tanácsulések és a végrehajtóbizottsági tanácskozások napirendjének állandóan visszatérő pontja volt az el nem végzett munka, amely alapvetően az agrárszektorra sújtotta. Nagyon sok szó esett a rossz ütemezésről, elmaradásról, lassúságról, hanyagságról, a munkaerő hiányáról. En-

62 == Dessewffy–Szántó, 1989: 70.

63 == ÁBTL 2.5.6. 04954/1951. Ifj. Eördögh György levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 10.

nek ellenére egyszer sem bukkantak fel a kitelepítettek ezeknek a problémáknak a csillapítására alkalmas tartalék munkaerőként. Ennek a legfőbb oka, hogy a termelőszövetkezetek a tagok számára az elvégzett munka alapján kiosztott munkaegységek alapján fizettek, vagyis nem kínálhattak mások számára azonnal folyósítható bért.

Így két lehetőség nyílt a kitelepítettek számára: az állami gazdaság és az ekkor még kiterjedt paraszti magángazdaságok világa. Főként az előbbi jelentett valamilyen nyírt biztos és szervezett kereteket, bár minden jel szerint a kitelepített és munkaképes emberek munkahelyről munkahelyre vándoroltak, részben ahová küldték őket, részben ahol éppen fizetni tudtak számukra. Ezt a hullámzást jól érzékelteti Fenes Pál két levele, amelyek azért is nagyon becses források, mert az eseményekkel egy időben keletkeztek. A fiatal állatorvostan-hallgató így összegezte tapasztalatait: „1951. június 18. óta, tehát harmadnapra, hogy Csorvásra kitelepítettek, már az itteni Állami Gazdaság dolgozója voltam és én voltam a pestiekből álló munkacsoport megszervezője és vezetője. 1952. február 10-ig dolgoztam itt, majd miután a munka megszűnt, a békéscsabai Mesterséges Termékenyítő Vállalat dolgozója lettem és itt dolgozom a mai napig is.”⁶⁴ Egy évvel később kelt levelében így folytatta sorának elbeszélését: „1952 májustól szeptemberig a Békéscsabai Sertéshizlalóhoz hívtak be, mert súlyos fertőző gyomor és bél-gyulladás és paratífusz járvány volt, melyek leküzdésében igen nagy szerepem volt. Utána ismét visszatértem az Állami Gazdaságba és mint téglavető egész télen át földet termeltünk ki és most téglát vetek.”⁶⁵

Vagyis a szakemberhiánnyal küzdő sertéshizlaló igénybe vette egy kritikus időszakban az Állatorvostudományi Egyetemen végzés előtt álló fiatalember szak tudását (három hónappal a diplomaszerezés előtt telepítették ki Budapestről), de ez inkább volt időleges rögtönzés, mint valamiféle észszerű, tervszerű megfontolás eredménye. Erről árulkodik, hogy Fenes Pál hosszú távú munkavállalásának biztosítását kérte a megyei rendőrkapitányságtól, s azt, hogy elutazhasson Budapestre az államvizsga letételére, cserébe vállalta, hogy szakállatorvosként a békéscsabai Mesterséges Termékenyítő Állomáson fog dolgozni.⁶⁶ A kitelepítés miatt létrejött kényszerhelyzetet tehát értelmesen, az állam számára is kedvezően lehetett volna megoldani, hiszen Fenes Pál azon nagyon kevés kitelepített közé tartozott, aki helyben tényleg érdemi munkát tudott volna végezni, mint állatorvos. E helyett a sertésvész elmúltával visszatért téglát vetni, amivel nem csupán az egyéni boldogulás lehetőségét vágta el tőle, de még a hatalmat gyakorló állam is önérdéke ellen cselekedett. Már amennyiben az önérdéken a gazdasági észszerűséget értjük, ám ha pusztán

64 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele a Békés megyei rendőrkapitányságnak, 1952. május 19. Egy másik levelében 40 főre tette az általa vezetett munkacsoport létszámát. Uo. Fenes Pál levele a belügyminiszternek, 1951. szeptember 3.

65 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele az Elnöki Tanácsnak, 1953. május 1.

66 == ÁBTL 2.5.6. 04996/1951. Fenes Pál levele a Békés megyei rendőrkapitányságnak, 1952. május 3.

a büntetés volt a cél, akkor saját – politikai – nézőpontjából logikusan cselekedett a közigazgatás.

A munkavégzés hektikus természetét és adott esetben szimpla büntető jellegét jól érzékelteti Háger Ritta visszaemlékezése is, melyet Széchenyi Kinga jegyzett le: „Csorváson többféle munkalehetőségük is volt a kitelepítetteknek. Ritta sokféle, igen nehéz fizikai munkát végzett a kitelepítés évei alatt. Kubikolt, talicskázta a földet, amit hat méter mélyről termeltek ki. Téglát vetett, még most is emlékszik arra, hogy ezer tégl elkészítéséhez 200 vödör vizet kellett felhúzni a gémeskútból. Volt, amikor Rittának és a hasonló sorsúaknak dupla normát kellett teljesíteni. Dolgozott a mezőgazdaságban gyapotföldön, kertészetben, gyümölcsösben. A kitelepítés utolsó időszakában engedélyezték, hogy Békéscsabán kertészetben dolgozhasson, de mert egyetlen kitelepítettként nagyon rosszul bántak vele, visszament Csorváásra. Ritta emlékszik olyan esetre, amikor a kitelepítettek szabotálták a munkát, és arra is, amikor gyapotszedésre minden kitelepítettet, a legidősebbeket is kirendelték.”⁶⁷ Ezek a munkalkalmak nem csupán az egyének szempontjából lényegesek, hanem azért is, mert a különböző életutak – a csorvásiaké és a Budapestről érkezetteké – ezeken a ponton találkoztak a legközvetlenebb módon: az alacsony fizetés, a munka csöndes vagy látványos szabotálása, a kötelező jellegű munkavégzés, az irracionális elvárások kijátszása, kikerülése mind-mind olyan együttes tapasztalat volt, amellyel mindenki találkozott, aki ekkor Csorváson élt és dolgozott.

A kényszerű helyzetre sokféleképpen lehetett reagálni: tudomásul venni, átlagos tempóban vagy fiatalos lendülettel, esetleg kényszerűen, idősen, fájdalmakkal tarkítva elvégezni. Vagy megkeresni azokat a módokat, ahogyan ebből a világból szabadulni lehet. Erre az utóbbira szeretnék két, elég extrém példát hozni. Egy testvérpárról van szó, akik azt a stratégiát választották, hogy a korszak politikai nyelvét beszélve próbáltak meg Csorvásról elkerülni – egyébként sikertelenül, ahogyan az összes korábbi példa esetében is történt. (A mentesítési kérelmek elsőprő többségére lila színű, NEM feliratú pecsét került, így őrződött meg a rájuk vonatkozó aktákban.) Az egyik testvér, Dobó Sándor 1951 szeptemberében az alábbiakkal indokolta, hogy miért szolgál rá a bizalomra, s miért engedjék meg Budapestre való visszatérését: „A Földművelésügyi Minisztérium gyapotosztálya pályázatot hirdetett a gyapot beérési idejének megrövidítésére. Cél a hazai nyersanyagból való, gyors és olcsó kivitelezés. Ez permetezés útján történik, úgy hogy a leveleket elhamvasztjuk anélkül, hogy a gubóknak kára esnék. Az állami gazdaságban Marti János segéd-agronómussal kikísérleteztünk egy új eljárást, amely évenként csak az állami gazdaságok gyapotföldjeit véve alapul, amely csak egy részét teszi ki az országos viszonylatnak, 1.920.000 Ft megtakarítást jelent az eddigi legolcsóbb eljárással szemben.”⁶⁸ A gya-

67 == Háger, 2015: 429.

68 == ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Ifj. Dobó Sándor levele a Belügyminisztériumnak, 1951. szeptember 12.

pot, mint az új korszak egyik szimbóluma, nem bizonyult eléggé súlyos érvnek az eltávozás kiharcolásához, talán ebből is okulhatott Dobó Zsuzsanna, a levélíró nővére, aki 1952 januárjában a Rákosi-korszak egyik kulcsberuházásának helyszínére, Sztálinvárosba szeretett volna áttelepülni. Mint írta: „*Vizsgázott üzemgazdász, tervező és statisztikus vagyok, hat éven keresztül állami vállalatnál dolgoztam. [...] Az Építésügyi Minisztérium Sztálinvárosi Épülettervező Vállalat alkalmazna, mint mellékelt levele is tanúsítja.*”⁶⁹

Ám nem mindenki próbálkozott az állami szektorban, mivel ekkor még általánosnak volt mondható a paraszti magángazdaságok hálózata Csorváson, a kuláknak minősített módosabb gazdákat ért mindenféle presszió és hatósági vegzálás ellenére is. Ráadásul a helyi tanács is arra kényszerült, hogy partnerként fogadja el őket, hiszen a cséplőgéppel bíró gazdák saját szervezetet hoztak létre, amellyel egyezkedni kellett, hogy hol és mikor bocsátja adott esetben a termelőszövetkezetek vagy az állami gazdaság részére a tulajdonában lévő munkagépeket.⁷⁰ Ezek után természetes, hogy a tanács napi érintkezésben állott a falu tehetősebb gazdáival is, egyszerűen azért, mert az alapvető élelmiszer-ellátás és a munkaalkalmak biztosítása érdekében nem nélkülözhetette ennek a rétegnek a tudását, szakértelmét, gazdasági felszerelését még akkor sem, ha hivatalosan kulákok elleni politikai és rendőrségi kampányok, illetve koncepciós perek voltak napirenden. Ez teszi érthetővé Guttenberger Antalné egyik utalását: „*Noha 57 éves vagyok, az aratást, mint marokszedő dolgoztam végig, s résztvettem a napraforgó és kendervágásban, kukoricatörésben és krumpliszedésben. Mindezeket a helyi Tanács igazolni tudja.*”⁷¹ A helyi tanács ugyanis közreműködött a magánszerződések megkötésénél is.

Fülöp Kálmán kitelepítési iratanyagában fennmaradt három, kézzel írt igazolás is, amelyet Merza Lajos, Seres Mátyás és Szabados György gazdák állítottak ki (pontosabban ők csak aláírták a szöveget, amelyet nagy valószínűséggel Fülöp Kálmán fogalmazott meg és írt le), melyben a Fülöp család náluk történt munkavégzését tanúsították. Fennmaradt Seres Mátyás (mint munkáltató) és Fülöp Kálmán (mint munkavállaló) közötti hivatalos aratási szerződés is, amelyben pontosan szabályozták az elvégzendő teendőket és az érte járó természetbeni juttatásokat. A szerződést a Dolgozó Parasztok és Földmunkások Országos Szövetségének Csorvási Helyi Csoportja bélyegzőjével látták el, és a tanács végrehajtó bizottsága részéről Ancsin R. Pál is aláírta.⁷² Ancsin az öt mezőőr egyike volt, aki éppen 1951 augusztusában mondott le állásáról, s hirtelen kellett utódlásáról gondoskod-

69 == ÁBTL 2.5.6. 04995/1951. Dobó Zsuzsanna levele a Belügyminisztériumnak, 1952. január 25.

70 == MNL BéML XXIII. 712. b. 27/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. július 2.

71 == ÁBTL 2.5.6. 04959/1951. Guttenberger Antalné levele, 1951. szeptember 11.

72 == ÁBTL 2.5.6. 04991/1951. Aratási szerződés, 1951. június 25.

ni.⁷³ Seres Mátyás nem csupán munkát, hanem szállást is adott Fülöp Kálmánék-nak, hiszen ő volt az a gazda, akinek tanyájában az öttagú családot elhelyezték. Annak, hogy valaki hol vállalt munkát, vagy éppen milyen érdemeket szerzett ennek révén az ötéves terv teljesítése során, a jelek szerint nem sok szerepe volt abban, hogy elköltözhett-e Csorvásról, vagy sem. A Dobó testvérek előbbiekben idézett kérelmét elutasították, míg Fülöpék 1951 novemberében megkapták az engedélyt a Cecére való átköltözésre.

= = Búcsú Csorvástól

Ahhoz képest, hogy a megérkezés és az első hetek milyen élességgel rajzolódnak ki a Csorvástra kitelepítettek emlékezéseiben és a korabeli iratanyagban, a távozás he-
tei-hónapjai sokkal elmosódottabbak. Mint korábban utaltam rá, 1953 tavaszán több mentesítésre vonatkozó kérelem is született, ezek írói a Sztálin halálát követően remélt, hivatalosan még nem érzékelhető politikai változásokra építettek. Ám Nagy Imre 1953. június 4-én tartott miniszterelnöki bemutatkozó beszédét követően már nemcsak elméleti lehetőség, hanem csupán idő kérdése volt a Csorvásról való távozás napja. Az újdonsült miniszterelnök bejelentette az internálótáborok felszámolását, a kitelepítések és a rendőrbíráskodás végét. A Minisztertanács hivatalosan 1953. július 26-án kelt 1034/1953. számú határozatával döntött a kitelepítések feloldásáról, október 31-i hatállyal.⁷⁴ Ez azonban nem jelentette azt, hogy a korábbi lakásukat visszakapták a családok, jelen esetben csak annyi történt, hogy elköltöz-
hettek kényszerlakhelyükről.

Az apparátus működése egy ideig még a régi mederben zajlott. Ezt bizonyítja Pásztor Ferenc kérelmének elbírálása. A feleségével és unokahúgával együtt kitelepített férfi 1953. június 16-án kelt, a Belügyminisztériumnak címzett levelében a kitelepítési végzés hatálytalanítását és „*képesítésüknek megfelelő foglalkozás*” biztosítását kérte. Az ügy elindult a bevett útján: a csorvási rendőrőrs június 20-án elküldte az orosházi járási kapitányságnak, innét június 25-én továbbították Békéscsabára, a megyei kapitányságra, ahonnan június 30-án postázták Budapestre, a Belügyminisztériumba. Itt július 10-én ütötték rá a pecsétet: „*Érdemi intézkedés-re szükség nincs, irattárba.*”⁷⁵ Arról, hogy Pásztor Ferenc kapott-e konkrét választ a levelére, s mikor távozott el Csorvásról, nincs tudomásunk. A politikai események okafogyottá tették a kérelem érdemi elbírálását, de ebből nem következett, hogy kézzelfogható válasza méltatták volna.

73 = MNL BéML XXIII. 712. b. 32/1951. Jegyzőkönyv a Csorvás Községi Tanács Végrehajtó Bizottságának üléséről, 1951. augusztus 6.

74 = Palasik, 2018: 53–54.

75 = ÁBTL 2.5.6 05004/1951. Pásztor Ferenc levele a Belügyminisztériumnak, 1953. június 16.

Az elköltözés megszervezése nyilván nem ment egyik napról a másikra, de ezzel már nem kívánok foglalkozni, mivel túlmutat a jelen tanulmány témáján. Arra keresem inkább a választ, hogy voltak-e, akik gyökeret eresztettek Csorváson, és huzamosabb ideig, esetleg életük végéig a településen maradtak. A helyben maradásra máshonnan is tudunk példát. A Vas megyéből, a nyugati határsávból kitelepítettek közül többen is Kisújszálláson maradtak. A velük együtt élő Klein Vilmos így emlékezett erre: „*De – bár tudom, hogy hihetetlen – volt vagy tíz paraszt, aki ott maradt az állami gazdaságban. Olyan negyven év körüliek voltak. Megkérdezték, hogy amit elvettek tőlük otthon, visszakapják-e. Azt egyértelműen közölték, hogy senkinek semmit nem adnak vissza. Előfordulhat, hogy valamikor rehabilitálják őket, de ebben a pillanatban erről szó sincs. Ezért döntöttek úgy tíz-tizenötén, hogy ott maradnak. Igaz, a fiatal emberek kijártak a városba, ott ismerkedtek, voltak, akik megnősültek, ők is maradtak. Beléptek hivatalosan az állami gazdaságba, és továbbra is ott dolgoztak.*”⁷⁶ Ám Csorvás esetében ilyesmiről nem lehetett szó, az ide kitelepítettek Budapestről érkeztek középosztálybeli, polgári-értelmiségi családokból, így nagyon kevés olyan körülmény adódhatott, hogy a helyben maradás mellett döntsének.

Három olyan példát ismerünk, amikor valaki 1953-ban nem költözött el a faluból. Fluck Béla több festményén is megörökítette a Csorvás környéki tájat, a tanyákat és az ott élő embereket. Az egy képét, amely a tanácsházat ábrázolja, 1954-re datálta, tehát ekkor még itt tartózkodhatott. Ám ugyanebben az évben már gödöllői lakcímmel, éjjeliőr foglalkozással bukkant fel a politikai rendőrség nyilvántartásában.⁷⁷ Hubay Ilona édesanyjával együtt a 258-as számú tanyára került,⁷⁸ és a róla szóló nekrológ szerint csak 1960-ban „*sikerült elmenekülnie Münchenbe, ahol a nagytudású könyv-szakembert persze örömmel fogadták.*”⁷⁹ A halálhírt közlő nyilas lap, melyet a párt régi motorosa, Fiala Ferenc szerkesztett, nem tekinthető a legmegbízhatóbb forrásnak, hiszen azt írta, hogy Hubay Ilonát „*a román határszélre, Csorváásra*”, telepítették ki. A Borbándi Gyula szerkesztette *Nyugati magyar irodalmi lexikon*ban viszont azt olvashatjuk, hogy mivel régi munkahelyére nem térhetett vissza, 1960-ban Németországba költözött, és a coburgi tartományi könyvtár érintésével került Münchenbe. Ez a megfogalmazás inkább az ország legális körülmények között való elhagyását tükrözi, de maga szócikk szintén megerősíti, hogy Hubay Ilona 9 évig maradt Csorváson.⁸⁰

76 == Dessewffy–Szántó, 1989: 38–39.

77 == Papp, 2016: 78–79.

78 == ÁBTL 2.5.6. 04960/1951. Kitelepítési véghatározat özv. Hubay Jánosné részére, 1951. június 11.

79 == N.N.G.: Hubay Ilona halálára. *Új Hídfő*, 1984. 1. sz. 13.

80 == <http://mek.oszk.hu/04000/04038/html/h.htm#HubayIlona> (letöltés ideje: 2021. augusztus 31.).

Nála is hosszabb ideig, élete végéig élt a faluban Ember József, akinek sírja a helyi köztemetőben található. Őt özvegy édesanyjával együtt telepítették ki. Korábban főhadnagyi rangban „*hadműveleti területen gazdasági hivatali főnök*” volt. Szovjet fogságba esett, hazatérését követően kazánfűtőként dolgozott. Édesanyjával együtt még a kitelepítés előtt írtak egy-egy mentesítési kérelmet, de ezt követően nincs nyoma annak, hogy megpróbált volna elköltözni Csorvásra, a 231-es számú tanyából. 1965-ben segéd munkásként a Békés Megyei Állami Építőipari Vállalat foglalkoztatta.⁸¹ Munkatársai közvetlen, barátságos embernek ismerték, aki megtalálta számítását a helyi közösségben. Tudtak katonatiszti múltjáról és a kitelepítésről is, de elsősorban műveltségét, olvasottságát emelték ki, a falu társadalmán belül külön életet élő, tiszteletre méltó emberként tartották számon. Munkája során bejárta egész Békés megyét, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, iskolák, kórházak, ipari üzemek építkezésein dolgozott.⁸² Az évek múltával a politikai rendőrség is arra a következtetésre jutott, hogy Ember József megtalálta a helyét Csorváson, s mivel semmilyen politikai aktivitást nem mutatott, 1973-ban selejtezték a megyei állambiztonsági szervnél őrzött, rá vonatkozó anyagokat,⁸³ 1978-ban pedig „*egyéni elbírálás alapján*” törölték az operatív nyilvántartásból is.⁸⁴

* * *

A kitelepítés helyi emlékezetének, a múlt feldolgozásának témája egy másik tanulmány tárgya lehet, a mi történetünk ezen a ponton véget ér. Eredendően az volt a célom, hogy ne úgy tekintsünk Csorvásra, mint cél- vagy végállomásra, ahová Budapestről elindultak, ne csupán egy távoli falu legyen valahol Magyarország keleti felében. Egy közösséget láttam magam előtt, ahová 1951 nyarán idegen emberek érkeztek, és ahol olyan emberi kapcsolatok szövődtek, amelyekre sem előtte, sem utána nem nyílt mód. Ezt a történetet, két világ találkozását szerettem volna elmesélni. Bár sok szó esett a konfliktusokról, a nehézségekről, a gyötrelmekről, de hangsúly számomra mégis az életen van, azon a módon, ahogyan ez a két év eltelt. Erre az időszakra nyilvánvalóan sokféleképpen emlékeztek és emlékeznek azok, akik részesei voltak: a rendőrök, a tanácsstagok, a befogadók, a Budapestről érkezők, a munkaadók és munkát vállalók, akkori öregek és fiatalok, nők és férfiak. Emberek találkozása sosem múlhat el következmények nélkül, különösen, ha ennyire nem szokványos módon kerül rá sor. Ha lehet az eseményeket pár szóban

81 = = ÁBTL 2.2.1. I/11. 7/937. Ember József operatív nyilvántartó kartonja; kitelepítési anyaga: ÁBTL 2.5.6. 05010/1951.

82 = = Id. Korcsok Mihály szíves szóbeli közlése.

83 = = ÁBTL 3.1.5. O-14980. 421. Javaslat a nyt. [nyilvántartási] anyag másolatainak selejtezésére, 1973. július 19.

84 = = ÁBTL 2.2.1. I/11. 7/937. Ember József operatív nyilvántartó kartonja.

frappánsan összegezni, akkor azt a Besenyszögre kitelepített, saját élettapasztalatát tudósi pályáján is hasznosító Andorka Rudolfnak sikerült: *„Biztos, hogy volt olyan morális tanulsága, hogy az ember megtanult teljesen másfajta emberekkel fenntartások nélkül élni és jó barátságban lenni.”*⁸⁵

=== Levéltári források ===

Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTL)

2.2.1. Operatív nyilvántartások

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok I. sorozat

04954/1951. Eördögh György

04955/1951. özv. Gáspári Rezsőné

04956/1951. Jacobi Ágost

04959/1951. Guttenberger Antal

04960/1951. özv. Hubay Jánosné

04961/1951. dr. Déry József

04962/1951. dr. Balogh László

04963/1951. özv. Gutthard Tódorné

04964/1951. özv. dr. Balás Elekné

04966/1951. Deák Istvánné

04968/1951. Singer Imre

04969/1951. Schiffkorn Kornél

04970/1951. Soós Géza

04989/1951. Gedőváry Frigyes

04990/1951. Eperjessy Sándor

04991/1951. dr. Fülöp Kálmán

04993/1951. Ferkó Ede

04994/1951. özv. Chemendi Edéné

04995/1951. Dobó Sándor

04996/1951. Fenes Pál

04997/1951. dr. Pataky Tibor

04999/1951. Feördős György

05004/1951. Pásztor Ferenc

05010/1951. özv. Ember Józsefné

05052/1951. Urbanovich G. Zoltán

05064/1951. Ember László

2.5.6. Kitiltással, kitelepítéssel kapcsolatos iratok II. sorozat

1. t. 183032/1951. Békés megyébe kitelepítettek kérelmeinek elutasítása

85 == Dessewffy–Szántó, 1989: 205.

3.1.5. Operatív dossziék

0-14980. Orosházi járás

4.1. Állambiztonsági munkához készült háttéranyagok

A-291. Budapestről Békés megyébe kitelepítettek listája

ÁBTL Kutatócsoport – Kitelepítési lista

Az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára kitelepítéssel
foglalkozó kutatócsoportjának összesített listája.

Készítette: Borvendég Zsuzsanna és Köbel Szilvia. Kézirat.

Magyar Nemzeti Levéltár Békés Megyei Levéltára (MNL BÉML)

XXIII. 712. a. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Tanácsülési
jegyzőkönyvek.

XXIII. 712. b. Csorvás Nagyközség Tanácsának iratai. Végrehajtó Bizottsági
jegyzőkönyvek.

=== Hivatkozott irodalom ===

Blasszauer, 2006

Blasszauer Róbert: Szabó Lőrinc az ÁVH látókörében. *Magyar Napló*, 1. sz. 14–19.

Cserényi-Zsitnyányi, 2018

Cserényi-Zsitnyányi Ildikó: „Szent Jeromos eltűnt a nagymama alatt.” A Chorin és
a Weiss család két bizalmasa kitelepítésben, majd vádképtelen őrizetben. In:
*Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések
történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL–Kronosz,
Budapest–Pécs. 315–336.

Deseő, 2008

Deseő Csaba [emlékezése]. *Napút*, 10. sz. 31–33.

Dessewffy–Szántó, 1989

Dessewffy Tibor – Szántó András: „Kitörő éberséggel.” *A budapesti kitelepítések
hiteles története*. Háttér, Budapest.

Háger, 2015

Háger Ritta: Emlékeim a kitelepítésről. In Széchenyi Kinga: *Megbélyezettek*.
Helikon, Budapest. 428–430.

Hantó, 2010

Hantó Zsuzsa: *Kitiltott családok*. 2., jav., bőv. kiadás. Magyar Ház, Budapest.

Kasuba, 2010

Kasuba István: *Csorvási arcok*. Pro-Urbe Csorvás Egyesület, Csorvás.

Keller, 2016

Keller Márkus: Tiéd a lakás, magadnak építéd! Lakásépítés és az állami erőforrások a hosszú ötvenes években Magyarországon. *Kommentár*, 5. sz. 100–117.

Nádor, 1995

Nádor István: Hetedíziglen? *Kapu*, 10–11. sz. 46–50.

Palasik, 2018

Palasik Mária: „A burzsoázia likvidálásához tartozik a kitelepítés.” A budapesti kitelepítések politikatörténete, 1951–1953. In: *Honukban otthontalanok. Tanulmányok az 1951. évi budapesti kitelepítések történetéből*. Szerkesztette: Gyarmati György – Palasik Mária. ÁBTL–Kronosz, Budapest–Pécs. 15–54.

Papp, 2016

Papp István: Gályapadból laboratórium. Fluck Béla festőművész Csorváson. *Kommentár*, 4. sz. 69–79.

Széchenyi, 2015

Széchenyi Kinga: *Megbélyegzettek*. Helikon, Budapest.

===== Sajtó =====

Magyar Demokrata, 2004

Magyar Fórum, 2018

Magyar Nemzet, 2013

Népszabadság, 2001, 2014

Új Híd, 1984

Kulcsszavak

=====

kitelepítés, mezőgazdaság, ötvenes évek, Rákosi-rendszer,
társadalomtörténet

Magyarországi tanya, előtérben itatóvályúval, 1952.

Fortepan 7674

/ Where Two Worlds Meet /

Displaced People from Budapest in Csorvás (Part II)

My original aim was to ensure that Csorvás is not viewed merely as a destination or final stop to which people from Budapest were relocated, nor simply as a remote village somewhere in the eastern part of Hungary. Rather, I wanted to introduce a community where, in the summer of 1951, strangers arrived and such human relationships were formed that would have been impossible both before and after that time. It is this story—the encounter of two worlds—that I wanted to tell. Although much has been said about the conflicts, difficulties, and suffering, for me the emphasis is still on life, on the way these two years were experienced. Those who were part of this period obviously remembered and continue to remember it in many different ways: the police, the local council members, the hosts, those arriving from Budapest, the employers and the workers, old and young, women and men alike. Whenever people are brought together, it never happens without consequences, especially when it happens under such extraordinary circumstances.
